

Raně středověké hradiště Libušín Hlavní poznatky z revizního zpracování výzkumů

The early medieval stronghold in Libušín
The main findings from a review of excavations

Ladislav Varadzin

Raně středověké hradiště v Libušíně (okr. Kladno, střední Čechy) je významnou archeologickou lokalitou z několika důvodů. Předně kvůli jeho poloze v jádru Čech – na území, které je spojeno s počátky přemyslovské vlády, a tudíž i s počátky českého státu –, dále díky plošnému výzkumu, který ho zařadil do skupiny nejlépe prozkoumaných raně středověkých hradišť v Čechách, a také svým opevněním kombinujícím důmyslně několik konstrukčních typů hradeb. V tomto článku je podán nový výklad klíčových nálezových situací a souborů artefaktů, odlišující se od dřívějších závěrů publikovaných na počátku 70. let. 20. století. Hradiště nevzniklo na přelomu 9. a 10. stol., ale nejdříve ve druhé, popř. ve třetí třetině 10. století. To pochopitelně vyvolává úvahy o jeho funkci a historickém významu.

raný středověk – hradiště – střední Čechy – Přemyslovci – keramika

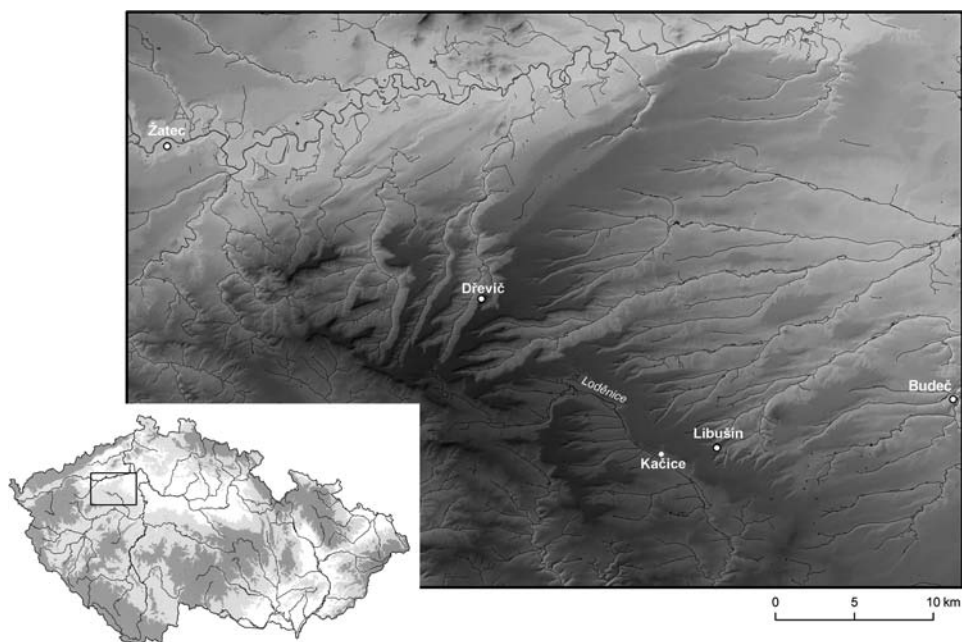
The early medieval stronghold in Libušín (district of Kladno, Central Bohemia) is an important archaeological site for a number of reasons, foremost of which is the stronghold's position in the centre of Bohemia – a territory that is connected with the beginnings of the Přemyslid reign and therefore the origins of the Czech state. Large-scale excavations have also made Libušín one of the best investigated early medieval strongholds in Bohemia. Furthermore, Libušín is remarkable for the ingenious combination of several types of walls in the stronghold's fortifications. As such, the site has traditionally attracted a great deal of professional interest. This article offers a new interpretation of key find situations and assemblages of artefacts, one that differs from earlier conclusions published at the beginning of the 1970s. Among other things, the author attempts to show that the stronghold in Libušín was not built at the turn of the 10th century as previously believed, but probably during the second third of the 10th century, at the earliest. This dating naturally raises new questions about the stronghold's function and, hence, its historical importance.

Early Middle Ages – stronghold – Central Bohemia – Přemyslids – ceramics

Úvod

Raně středověké hradiště v Libušíně (okr. Kladno, střední Čechy) tradičně poutá pozornost odborné historické a zejména archeologické veřejnosti (*obr. 1–3*).¹ Důvodem je především jeho značný rozsah (čtyřdílný areál se rozkládá na ploše přibližně 12 ha; *obr. 4*) v kombinaci s polohou v centrální české sídelní oblasti a poměrně rozsáhlým systematickým

¹ Tento článek je kapitolou disertační práce obhájené na FF UK. Revizní zpracování umožnila Grantová agentura Univerzity Karlovy (č. 358/2005 A HN/FF) v podobě projektu „Libušín, hradiště přemyslovské domény, jeho datování a hmotná kultura“. Projekt podpořil také provedení geofyzikálního průzkumu (magnetometrického i odporového) na celé ploše akropole a v kostele sv. Jiří, který na podnět autora uskutečnil R. Krivánek (ARÚ AV ČR Praha). Výsledky nebyly zahrnuty do tohoto textu, neboť přispívají k poznání především vrcholně středověkých až raně novověkých aktivit na ostrožně.

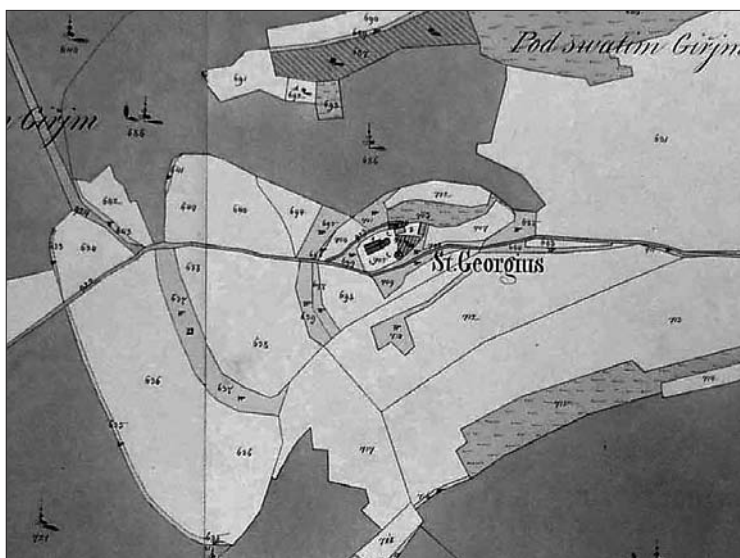

Obr. 1. Výškopisný model krajiny mezi Žatcem a Budč. Dobře je patrný vyvýšený hřbet táhnoucí se od SZ na JV a vytvářející předěl mezi níže položeným Slánskem na V a povodím Loděnického potoka na Z. Na jednom z východních výběžků hřbetu bylo postaveno libušínské hradiště. Vedle vybraných čtyř hradišť zachycuje mapa také polohu Kačic, z jejíhož katastru pochází hrob s honosnými gombíky. Zpracovali Č. Čišecký a autor.

Fig. 1. Altitude map of the landscape between Žatec and Budeč. The ridge running from the NW to the SE and forming a dividing line between the lower Slaný area on the east and the Loděnice Stream basin on the west. The Libušín stronghold was built on one of the eastern projections of the ridge. In addition to the selected four strongholds, the map also shows the location of Kačice, a village whose cadastre was the site of a grave with opulent button-shaped jewellery.

průzkumem realizovaným v devíti sezónách mezi lety 1929–1971, při němž bylo odkryto bezmála 3000 m². Přesto z hlediska historické interpretace představuje tato lokalita dodnes tvrdý oříšek, což je způsobeno především absencí jakýchkoliv relevantních písemných údajů. Libušínská problematika v sobě koncentruje metodické obtíže interpretace historických objektů na základě výhradně archeologických pramenů, jejichž citelnost je umocněna výskytem této lokality na území, kde se formovaly přemyslovska moc a raný český stát.

O moderní archeologické výzkumy v lokalitě se zasloužili J. Böhm (1929, 1949–1952, 1956), J. Kabát a Z. Váňa (1966, 1970–1971), jejich výsledky souhrnně zpracoval a publikoval Z. Váňa nejprve ve spolupráci s J. Kabátem (*Váňa – Kabát 1971*) a poté sám (*Váňa 1973*). Tento autor proto jako první mohl předložit ucelenou teorii o historickém významu libušínského hradiště. Svou teorii založil především na periferní poloze lokality v nezasídleném lesním území, které se nacházelo na rozhraní dvou sídelně-historicky odlišných raně středověkých regionů (ztotožňovaných v duchu dřívějších představ s kmenovými územími Čechů a Lučanů), a také na archeologickém datování hradiště, které podle něj mělo vzniknout na konci 9. století. Protože do 2. pol. 9. až nejspíše počátku 10. stol. kladl Z. Váňa

Obr. 2. Libušínské hradiště s kostelem sv. Jiří na císařském otisku stabilního katastru v r. 1841. Obrázek zachycuje severní zakončení prvního a druhého předhradí, které bylo na poč. 20. století zničeno dolem Schoeller, dále orbou v celém areálu hradiště a rozsah lesního porostu v blízkém okolí (šedě).

Fig. 2. The Libušín stronghold with the Church of St. George on the imperial print of the permanent land register in 1841. The image captures the north part of the inner and outer bailey destroyed at the beginning of the 20th century by the Schoeller mine; it also shows the farming of the entire area of the settlement and the size of the forest in the near vicinity (grey).

legendární česko-luckou válku zaznamenanou v Kosmově kronice, považoval za příčinu vybudování tohoto hradiště právě česko-lucké boje. Podle něj po připojení Lucka ztratilo smysl a nejpozději v době Václavově bylo opuštěno (= první fáze užívání hradiště v pojetí tohoto autora).

Proti Váňově teorii vystoupil J. Sláma, který upozornil, že umístění také dalších hradišť na okraji zasedleného území ve středních Čechách v 10. stol. (vedle Libušína např. Stará Boleslav, Lštění, Tetín) znamená, že pro jejich vznik musíme hledat společnou příčinu a že není možné z této polohy vyvozovat závěry platné pouze pro Libušín (Sláma 1977, 71, pozn. 7). Hradiště v Libušíně, Staré Boleslavi, Mělníku, Tetíně a jinde se od ostatních opevněných lokalit ve středních Čechách odlišovaly také tím, že na nich stály kostely, což opět nutí uvažovat o jejich obdobné historické úloze (Sláma 1977, 276). Podle J. Slámy měla tato hradiště společného jmenovatele ve vzniku přemyslovského patrimonium, jež se opíralo o systém hradů strážících jeho obvod a zároveň vykonávajících správně-ekonomické funkce (např. Sláma 1988, 78). Uvedený systém měl být vytvořen za Svyatopluka I. (895–915), neboť v době Václavově (925?–935)² již existoval, jak o tom prý svědčí písemné prameny.

Již jen letmé připomenutí obou názorů ukazuje, že diskuse o důvodech založení libušínského hradiště přesahuje svým významem tuto lokalitu a že se dotýká samotné historické

² Uvádím datum začátku Václavovy vlády po skončení poručnictví Drahomíry.

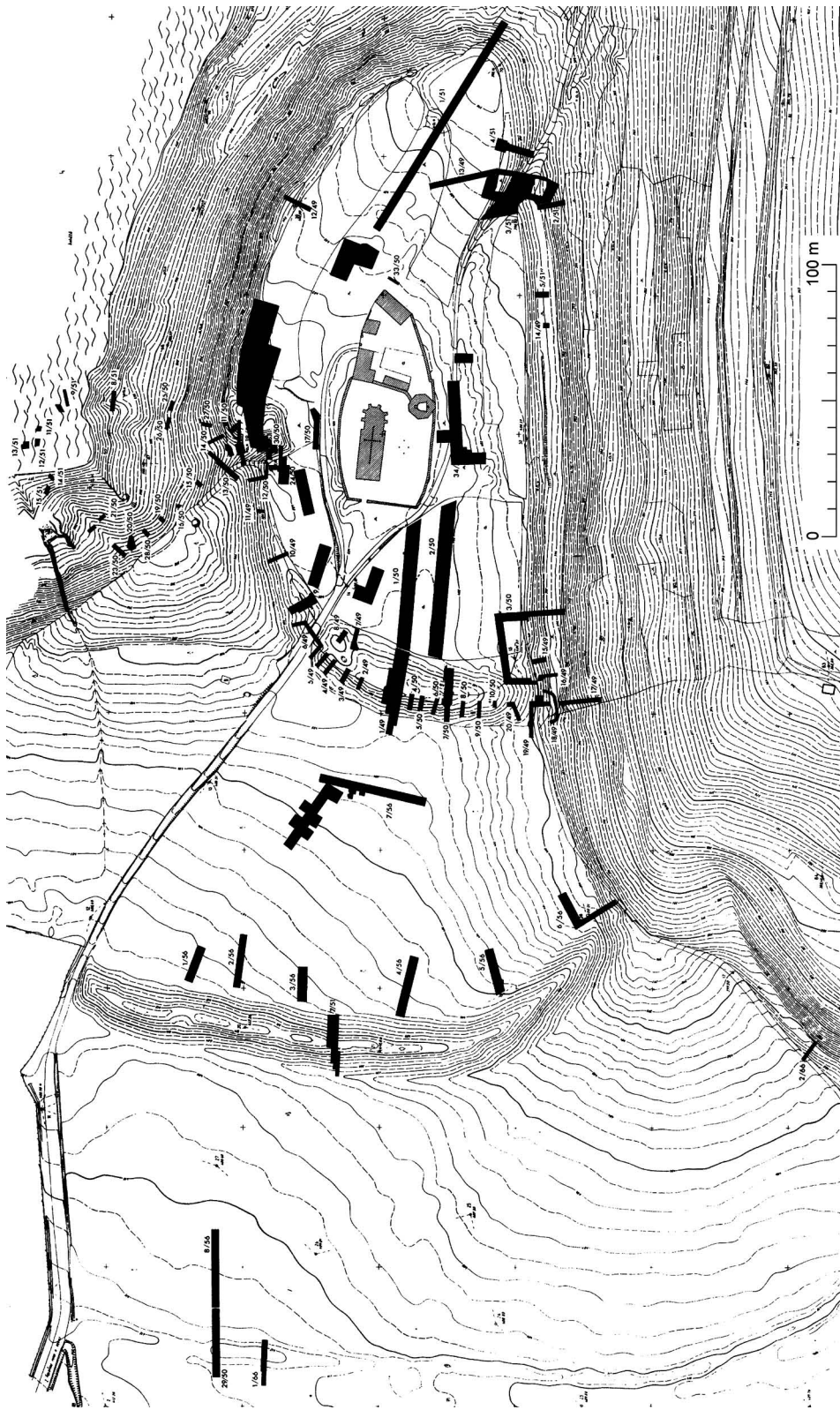

Obr. 3. Libušínské hradiště. Letecká vojenská fotografie z r. 1953 zachytila ještě stále nezalesněné ovocné terasy na jižním úbočí, zatímco na severu se již nacházejí budovy hlubinného dolu, který postupně zaváží výsypkou přilehlé údolí.

Fig. 3. The Libušín stronghold. Aerial military photograph from 1953 showing the fruit terraces on the south slope before they were covered by forest; mine buildings are already visible on the north side. The adjacent valley was gradually filled with mine waste.

koncepte počátků raně středověkého českého státu. Nejprve však bude podán přehled hlavních nových poznatků z revizního zpracování nálezů a nálezových situací ze všech dosud uskutečněných archeologických výzkumů na hradišti. Časově se omezíme jen na úsek existence raně středověkého hradu, zatímco poměrně četné sídlištní pozůstatky z doby dřívější a následující ponecháme stranou.³ Dodnes disponujeme v plné míře týmiž nálezy, s kterými kdysi pracoval Z. Váňa. V této souvislosti je nutné připomenout méně známou skutečnost, že Z. Váňa osobně vedl pouze poslední tři sezóny libušínských výzkumů (v r. 1966, 1970 a 1971; *Váňa – Kabát 1974*) a že s podrobnými zjištěními předchozích kampaní – zvláště těch, které jsou klíčové pro datování opevnění – se Z. Váňa musel seznamovat především v nálezových zprávách J. Kabáta, z kterých vycházel rovněž autor tohoto příspěvku (viz

³ Právěké nálezy z hradiště byly souborně publikovány (*Varadzin – Venclová 2006*). Početně nezanedbatelnou složku fondu tvoří nálezy ze staršího raného středověku (časně slovanského období a ze starší až střední doby hradištní) a z vrcholného středověku až raného novověku.

Obr. 4. Vrstevnicový plán hradiště s vyznačenou veškerou sondáží, která zde byla od r. 1929 do současnosti uskutečněna. Upraveno podle Váňa – Kabát 1971, doplněno o sondáže z r. 1929 a 1970–1971.

Fig. 4. Contour map of the stronghold with an indication of all the trenches dug at the site starting in 1929. From Váňa – Kabát 1971, with the addition of trenches from 1929 and 1970–1971.

Kabát 1949; 1951; 1952a; 1957). Tyto zprávy (v kombinaci s vlastními nálezy) proto dnes představují jediný výchozí pramen. Poukazují na to proto, že hlavní publikace o Libušínu (*Váňa – Kabát 1971*) – psaná v odstupu až několika desetiletí od prvých výzkumných sezón a ve svém celkovém pojetí pocházející především z pera Z. Váni – se v některých ohledech liší od údajů v nálezových zprávách. Do předkládané práce jsou navíc integrovány poznatky meziválečného výzkumu J. Böhma (*Böhm 1934; Böhm – Wagner 1934*), na něž studie Z. Váni a J. Kabáta záměrně rezignovala.

Odlišný přístup k interpretaci hmotných či textových pramenů, daný přirozeným vývojem archeologického poznání během posledních takřka 40 let, nutně vedl v některých případech k odlišným závěrům. Jak již napovídá název předkládané práce, zaměřuje se především na prezentaci nových zjištění revizního zpracování. Přestože jejím cílem nebylo zpřístupnit kompletní edici pramenů, setkáme se zde s úplnou prezentací keramických souborů (okrajů a zdobených zlomků), pocházejících z výplně hradeb a ze situací překrytých destrukcí hradby.

Vývoj fortifikačního systému

Libušínské hradiště sestává dnes ze čtyř opevněných areálů (akropole, první a druhé předhradí, areál studánky),⁴ které dohromady zaujímají 12,3 ha (*obr. 5*).⁵ V žádném z četných řezů opevněním (srov. jejich rozmístění na *obr. 4*) nebyly zachyceny pozůstatky opravňující předpokládat existenci nejstaršího ohrazení v podobě palisády nebo jiné lehké konstrukce. Proto můžeme založení hradiště spojit až s vybudováním dřevohlinitého opevnění. Pořadí vzniku dosud známých částí opevnění lze na základě studia nálezových zpráv určit následovně.

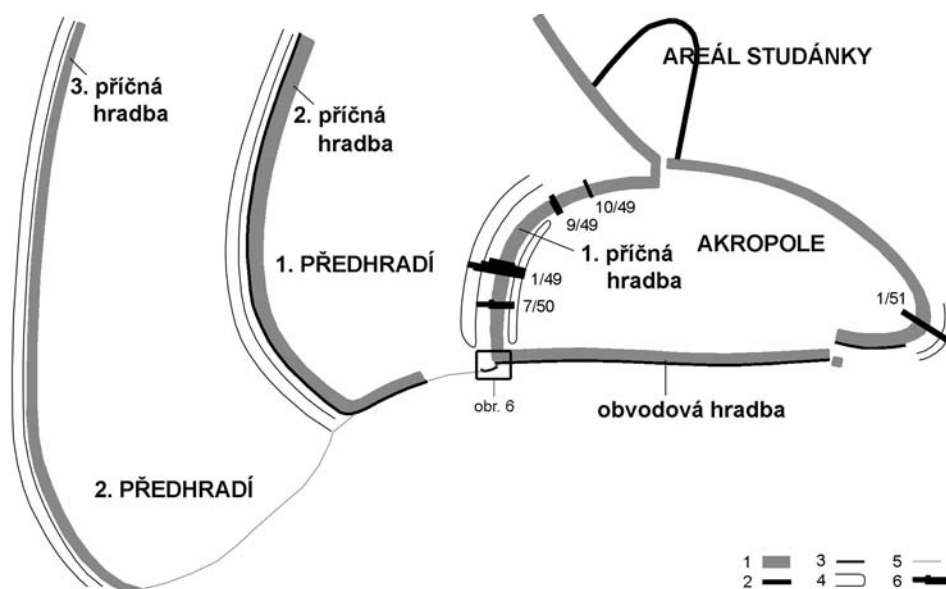
Prvou a nejstarší etapu vývoje fortifikace v Libušíně reprezentuje výstavba dřevohlinité hradby s čelní kamennou plentou, ohrazující akropoli a prvé předhradí a tvořící obvodové (lemující ostrožnu) a dvě příčná (dělicí ostrožnu) opevnění. Z obou areálů byla nejprve opevněna akropole souvislým opevněním, kopírujícím obvod špice ostrožny a vymezujícím akropoli od západu (*obr. 5*). Obvodové a příčné opevnění akropole vytvářelo nepřetržitý celek, o čemž svědčí skutečnost, že vnější líc příčné hradby se na jižním konci stáčí k východu, kde plynule přechází v obvodovou hradbu (*obr. 6*).⁶ Teprve následně bylo vybudováno opevnění prvního předhradí (srov. *Váňa – Kabát 1971*, *obr. 11: 1*).⁷ Opevnění akropole a prvního předhradí nejspíš proběhlo v rámci jedné stavební akce, a lze proto předpokládat, že časový odstup mezi oběma podetapami byl bezvýznamný. Otazník ale visí nad dobou vzniku druhého předhradí. To se od předchozích částí odlišuje absencí obvodové hradby

⁴ Podrobný popis opevnění a jeho výzkumu viz *Váňa – Kabát (1971, 190–227, 240–248); Váňa (1973, 22–38)*.

⁵ Akropole – 2,63 ha, první předhradí – 3,57 ha, druhé předhradí – 4,6 ha, areál studánky – 1,5 ha.

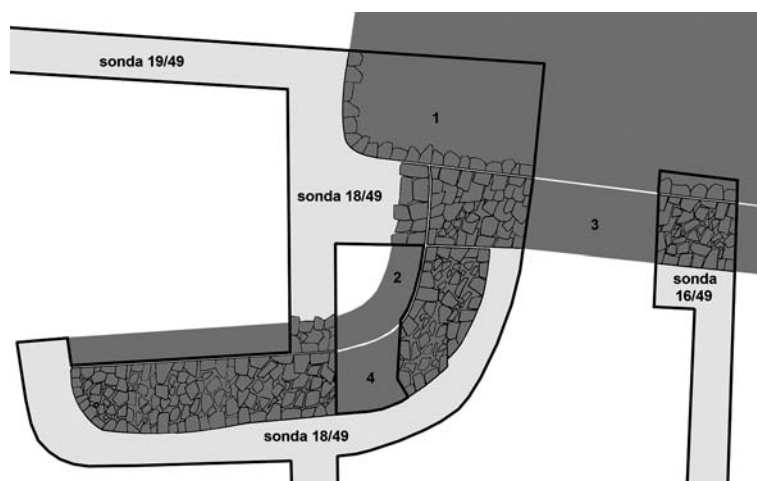
⁶ V nálezové zprávě (*Kabát 1951, 15*) se uvádí: „Minulého roku [1949] bylo zjištěno vnější nároží vnitřního [prvého příčné] valu na jižní straně ostrohu. Zde ... se val stáčí v pravém úhlu ze svého původního směru a pokračuje ve směru východním. Podle tohoto zjištění se předpokládalo, že se zde celé opevnění stáčí v podobě písmene L a pokračuje dále na východ. Proto také jeden z letošních [1950] dílčích výzkumů měl za úkol zjistit průběh, případně konstrukci vnitřního nároží této hradby a opevnění na jižní hranici ostrohu.“

⁷ Pro posouzení vztahu mezi příčnou a obvodovou hradbou prvního předhradí nemáme žádné podklady.

Obr. 5. Plán hradiště s označením opevnění a jednotlivých areálů užívaných v textu. 1 – hradba dřevohlinitá; 2 – hradba kamenná; 3 – opěrná zeď; 4 – příkop; 5 – obvod ostrožny; 6 – sondy, z nichž pochází datovací nálezy z jádra hradby.

Fig. 5. Map of stronghold with indication of fortification walls and the individual areas used in the text. 1 – rampart; 2 – stone fence; 3 – supporting wall; 4 – ditch; 5 – limit of the spur; 6 – trenches from which the dating finds from the core of the ramparts were taken.

Obr. 6. Jihozápadní nároží hradby akropole a situace opěrných zdí. 1 – jihozápadní nároží hradby akropole; 2 – zeď neznámé funkce stavěná na sucho; 3–4 – opěrné zdi pojené jílem.

Fig. 6. Southwest corner of rampart enclosing acropolis and situation of supporting walls. 1 – rampart of acropolis; 2 – stone wall of unknown function; 3–4 – supporting walls made of stone and clay.

a zároveň použitím poměrně subtilní příčné (hlinité) hradby. Protože tato druhá příčná hradba se s opevněním prvních dvou částí hradiště nikde nestýká, není možné posoudit její relativně stratigrafický vztah vůči ostatnímu opevnění (*obr. 5*).

Druhou etapu vývoje fortifikačního systému představuje podepření jižního obvodového opevnění akropole a prvního předhradí pomocí kamenných zdí pojených jílem, které byly těsně přiloženy z vnější strany (*obr. 5: 3; Váňa – Kabát 1971, obr. 9; 27; 31:2*). Výstavba těchto zdí jen podél některých úseků opevnění, přiložení na spáru a použití jílového pojiva, které plenty dřevohlinitých hradeb neobsahují, svědčí pro jejich dodatečný vznik (nejspíš jako podpora staticky narušených původních hradeb). Konstrukčně podobné zdi byly použity také při opravě příčné hradby prvního předhradí, kde o jejich druhotném vzniku nemůže být pochyb (srov. *obr. 10: 7–8*). Nepochybně šlo o náročný podnik, při němž muselo být použito nejméně 1500 m³ stavebního materiálu v délce kolem 600 m.

Třetí etapu vývoje fortifikačního systému představuje přestavba severní brány akropole, která znamenala uzavření akropole vůči oběma předhradím a současně vznik hrazeného areálu se studánkou. Severní brána byla původně řešena jako několik metrů široký koridor mezi akropolí a prvním předhradím (*obr. 29: 1; Kabát 1952, 290–292*). Při přestavbě byl koridor uzavřen příčnou zdí, podél níž byl do podložní skály vylámán 2 m hluboký úvoz, který vedl po svahu dolů z akropole, kde se nacházela studánka (*obr. 29: 2*). Tento vodní zdroj se dříve jistě nacházel mimo opevněný areál (nebyl k němu proražen přístup). Teprve po přestavbě severní brány můžeme předpokládat, že tato část svahu byla opevněna (pomocí kamenné zdi pojené jílem) a připojena k hradišti. Tato třetí etapa vývoje opevnění, při níž došlo k uzavření brány mezi akropolí a předhradím (aniž by existoval jiný průchod⁸), znamenala *de facto* redukci původního hradiště (akropole a obou předhradí na ploše celkem 10,8 ha) pouze na plochu akropole (2,63 ha), k níž byl připojen sídelně nevyužitelný strmý svah se studánkou (1,5 ha).

Poslední, čtvrtou etapu představuje postupný zánik hradeb akropole a areálu se studánkou.

Datování nastíněného vývoje libušínských fortifikací je možné pouze v případě etapy 1 a 4 (viz níže). Zbývající etapy lze jen relativně zařadit. Vzájemné vydělení 2. a 3. etapy vychází z předpokladu, že v době, kdy byla akropole uzavřena vůči předhradí, nemělo již smysl opravovat a podepírat hradby prvního předhradí. Existence 2. a 3. etapy je významná mimo jiné tím, že dokládá déletrvající existenci libušínského hradiště jako fortifikačního útvaru.

Datování vzniku hradiště

Z písemných pramenů se o době vzniku ani funkci libušínského hradiště nedozvídáme žádné spolehlivé informace (*Sláma 1988, 35–39*), takže jsme odkázáni pouze na výpověď hmotných nálezů. V současnosti panující představa o jeho chronologickém zařazení vychází ze závěrů Zdeňka Váni (*Váňa – Kabát 1971; Váňa 1973, 71–72*), který dobu jeho vzniku klade na konec 9. stol. a dobu definitivního zániku na počátek 11. stol. s tím, že od starší části 10. stol. do počátku 11. stol. bylo hradiště opuštěno. Jím použité archeologické opory lze shrnout následovně:

⁸ Díky intenzivnímu výzkumu hradební linie zaměřenému na hledání brány bezpečně víme, že žádná další brána se mezi akropolí a předhradím nenacházela (*Kabát 1952, 291*).

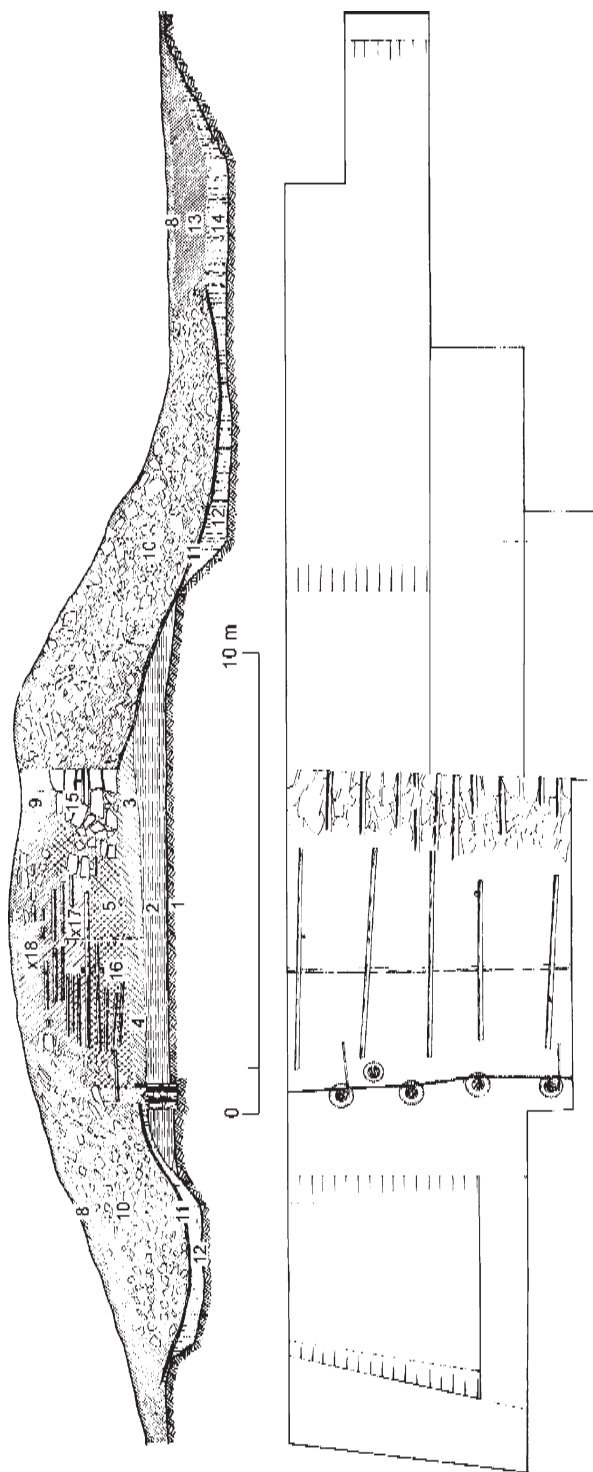
- A. Typ opevnění prý ukazuje na vznik hradiště v 9. až 10. stol. (Váňa 1973, 40, 62).
- B. Typ některých sídlištních objektů prý ukazuje na trvalejší osídlení na konci střední doby hradištní. Vlastně jako jediná sehrála v tomto datování svou úlohu zemnice s malými rozměry a s otopným zařízením (obr. 24: obj. 3/50), ke které byly vyhledány analogie z velkomoravského období (Váňa 1973, 63). Datovací význam objektu však nemůže být takto přeceňován.
- C. Kameny s vyrytými obrázky nalezené *in situ* v líci jedné z dodatečně postavených opěrných zdí. Mezi rytinami zaujímá z chronologického hlediska přední místo jezdec na koni, jehož typ výzbroje prý dokazuje druhou fázi užívání hradiště (kdy podle tohoto badatele měly opěrné zdi vzniknout) na přelomu 10. a 11. století. K otázce výstavby opěrných zdí a jejich svědectví pro existenci hiátu v osídlení hradiště se ještě vrátíme v samostatné kapitole. Pokud jde o chronologický význam rytin, jejich datování (jehož přesnost může vyvolávat pochyby⁹) poskytuje pro výstavbu opěrných zdí pouze *terminus ante quem*.
- D. Movité nálezy, mezi nimiž uvádí Z. Váňa zejména:
1. Kostěnou destičku, jež je podle provedení řazena do 9.–10. stol. (Váňa 1973, 64–65, obr. 39: 2). Svědectví této destičky pro datování existence hradu je ale málo významné, protože její nález pod destrukcí hradby dokládá pouze to, že hrad nezanikl před 9. stoletím.
 2. Keramiku, která tvoří hlavní složku nálezového inventáře v lokalitě. Pro datování vlastního hradiště je sice vhodná jen malá část nálezů z celkového množství (lokalita byla osídlena již dlouho před vznikem hradiště i dlouho po jeho zániku), tato část však umožňuje – na rozdíl od výše uvedených opor – dospět k nejpodloženějším závěrům. Vzhledem ke čtyřicetiletému odstupu není překvapivé, že soubory, jaké měl k dispozici Z. Váňa (např. Váňa 1973, 65), řadíme dnes do jiné doby.

Pro datování vzniku libušinského hradiště, které bylo vybudováno v lokalitě osídlené již v předchozím období, je bezpochyby rozhodující datování vzniku opevnění. Pro jeho absolutní datování disponujeme soubory artefaktů z výplně dřevohlinité hradby;¹⁰ nálezy dendrochronologických vzorků z konstrukce hradeb nebyly získány. Z údajů nálezových zpráv a popisů sáčků vyplývá, že v průběhu výzkumu byly odlišovány nálezy z vlastní hradby od nálezů z ostatních kontextů v rámci zaniklého opevnění. Torzo původní hradby bylo při výzkumu asi poměrně snadno identifikovatelné, neboť zřetelné kamenné líce byly zachovány v dobrém stavu do značné výše a dřevěná roštová nebo komorová konstrukce byla dobře patrná již při horizontálním snímání terénu (srov. obr. 7, 8 a fotografie in Váňa – Kabát 1971, obr. 6: 2, 8: 1, 2). Proto můžeme předpokládat, že provázání jednotlivých sáčků s jednotlivými kontexty v rámci destruovaného opevnění je důvěryhodné.¹¹ Pro datování vzniku opevnění je nejdůležitějších pět sáčků s nálezy z výplně původního tělesa hradby (jejich seznam a popis podává tab. 1). Všechny pocházejí pouze z opevnění akropole; z opevnění prvního a druhého předhradí, ani z opevnění areálu se studánkou žádné použitelné soubory nejsou. S ohledem na skutečnost, že nejstarší část opevnění představuje hradba akropole, není absence nálezů z ostatních úseků hradeb závažným nedostatkem.

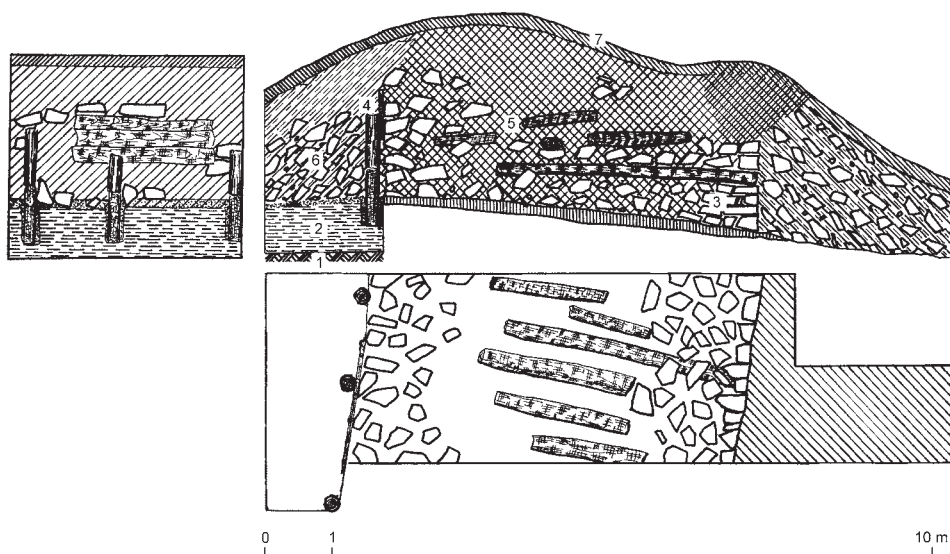
⁹ Z. Váňou navržené poměrně úzce vymezené datování vyobrazené výzbroje jezdců na přelom 10. a 11. stol. vyvolává pochyby ze dvou důvodů: a) v našem prostředí disponujeme jen malým množstvím ikonografických analogií z raného středověku, přibližujících jezdeckou výzbroj a její vývoj; b) lze předpokládat, že různé staré formy výzbroje přetrvávaly v živé kultuře souběžně.

¹⁰ Bohužel postrádáme nálezy ze situací, které stratigraficky jednoznačně předcházely vzniku opevnění. Výjimkou je kulturní jáma pod hradbou v sondě 3/51, odkud však pocházejí jen nedostatečně chronologicky diagnostické keramické zlomky (bez okraje či výzdoby) z raného středověku.

¹¹ Z vrstev nad dochovanou korunou hradby tak pocházejí 2 sáčky, 7 sáčků pochází z destrukčních „kuželů“ na vnitřní a 15 na vnější straně, 4 sáčky z vrstev pod destrukcí a 5 sáčků z vlastní výplně hradby.

Obr. 7. Řez prvou příčnou hradbou v sondě 1/49, jižní profil. 1 – opukové podloží, na povrchu zvětralé; 2 – žlutka s drobnou opukou, udusaná; 3 – šedá sypká; 4 – hnědočerná sypká; 5 – světle hnědá; (6–7 – vynecháno); 8 – vegetační vrstva; 9 – kyprá hnědočerná recentní; 10 – opuková suť; 11 – černá 5 cm silná; 12 – tmavošedá; 13 – šedá bez kamenů; 14 – hnědošedá; 15 – opukové zdivo bez pojiva; 16 – opukové zdivo bez pojiva; 17, x18 – doplněno autorem.
 Fig. 7. Cross-section of the first transverse wall in trench 1/49, south profile. 1 – weathered marl bedrock; 2 – yellow clay with fine marl, packed; 3 – grey powder; 4 – brownish-black powder; 5 – light brown; (6–7 – omitted); 8 – vegetation layer; 9 – lush brownish-black recent; 10 – marl rubble; 11 – black 5 cm thick; 12 – dark grey; 13 – grey without stones; 14 – brownish-grey; 15 – marl masonry without mortar; 16 – brownish-grey; 17, x18 – inserted by author.

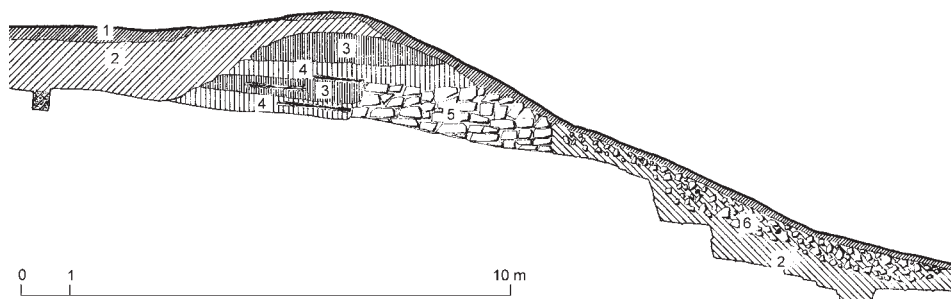
Obr. 8. Řez příčnou hradbou akropole v sondě 9/49, jižní profil. 1 – opukové podloží; 2 – násyp z jílu a udusané hlíny; 3 – lícovaná opuková zeď na sucho; 4 – svislé dřevěné kůly a vodorovné fošny (zadní plenta hradby); 5 – horizontální dřevěný rošt se svislými kůly vyplněný homogenní tmavou zeminou se značným množstvím kamene; 6 – destrukce; 7 – humus.

Fig. 8. Cross-section of the wall of the acropolis in trench 9/49, south profile. 1 – marl bedrock; 2 – mound of clay and packed soil; 3 – flush marl wall without mortar; 4 – vertical wooden posts and horizontal planks (rear screen of wall); 5 – horizontal wooden grate with vertical posts filled with dark homogenous soil with a substantial amount of stones; 6 – rubble; 7 – humus.

Než přistoupíme k chronologickému rozboru nálezů z tělesa hradby akropole, je nutné položit si otázku, zda tato hradba skutečně představuje *neporušenou* nejstarší etapu opevnění. Na tuto otázku lze odpovědět na základě studia dokumentace sond opevněním (dokumentace byla provedena u tří z pěti sond, odkud pocházejí tři z pěti souborů; srov. následující text a *tab. 1*).

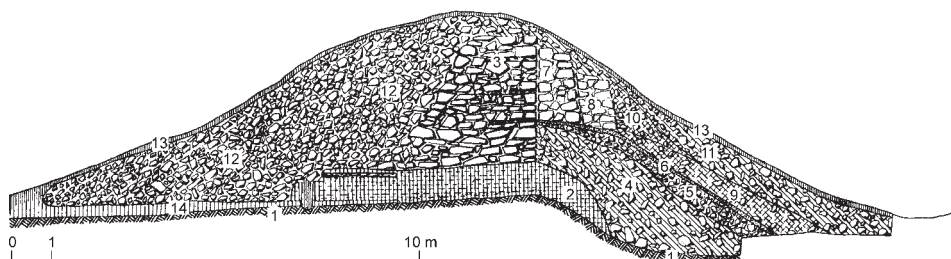
Sonda 9/49 v příčné hradbě akropole (umístění této sondy a sond následujících viz *obr. 5*): Řez a půdorys této sondy (*obr. 8*) zachycuje dřevěné rošty v tělese hradby, které jsou provázané s čelní kamennou plentou a probíhají téměř celou šířkou hradby až k zadní dřevěné stěně. Mezi rošty jsou umístěné kameny evidentně v primární poloze ve vodorovných vrstvách a podobně jako rošty probíhají takřka nepřetržitě od čelní plenty k zadní dřevěné stěně. Zbytek výplně hradby tvoří jediná homogenní tmavá zemina, která vystupuje od báze hradby až ke koruně valu, kde je překrytá tenkou povrchovou vrstvou č. 7. Žádné zásahy do nitra hradby nejsou patrné, viditelný je pouze rabovací výkop na získání kamene z čelní plenty. Evidentní neporušenost hradebního tělesa od báze až po korunu valu svědčí proti předpokladu, že by hradba byla přestavována nebo opravována způsobem, který by znamenal zásah do původní výplně hradby. Pokud tedy nebudeme předpokládat takovou renovaci opevnění, při kterém by byla zcela a beze stop odstraněna původní hradba, můžeme konstatovat, že v místě sondy 9/49 se setkáváme s nejstarší a zároveň jedinou etapou příčné dřevohlinité hradby s čelní kamennou plentou.

Sonda 1/51 v obvodové hrabě akropole: Pod hnědočerným humusem a šedou vrstvou (vr. 1 a 2), z nichž druhá je destrukcí (čímž byla v původní dokumentaci jednoznačně odlišena od tělesa hradby), se nacházejí vr. 3 a 4 tvořící „jádro hradby“ (*obr. 9*). Tato interpretace je jistě správná, neboť vrstvy 3 a 4 se opírají o kamennou čelní plentu a jsou proložené nejméně třemi vrstevmi dřevěných roštů. Rovněž v tomto

Obr. 9. Řez obvodovou hradbou na východním cípu akropole v sondě 1/51, severní profil. 1 – hnědočerný humus; 2 – šedá (destrukce); 3 – černá (jádro hradby); 4 – šedá (jádro hradby); 5 – opukové zdivo bez pojiva; 6 – opuková suť s šedou zeminou (destrukce).

Fig. 9. Cross-section of the peripheral wall on the east tip of the acropolis in trench 1/51, north profile. 1 – brownish-black humus; 2 – grey (rubble); 3 – black (wall core); 4 – grey (wall core); 5 – marl masonry without mortar; 6 – marl rubble with grey soil.

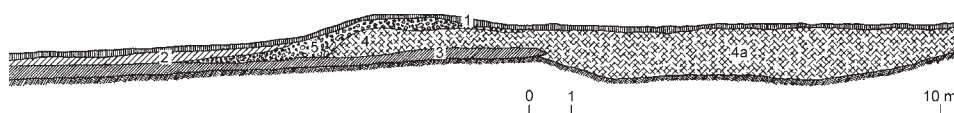

Obr. 10. Řez druhou příčnou hradbou v sondě 7/51, jižní profil. 1 – opukové podloží; 2 – hlinitojílovitý násyp; 3 – opuková zeď na sucho; 4 – hlína promíšená zřícenými kameny; 5 – opálené kameny a popel; 6 – uhlíky s popelem; 7, 8 – opěrné zdi z opukových kamenů spojených jílem; 9–12 – destrukce; 13 – humus; 14 – (neuvevedeno).

Fig. 10. Cross-section of the second transverse wall in trench 7/51, south profile. 1 – marl bedrock; 2 – clay-soil mound; 3 – marl wall without mortar; 4 – soil mixed with stone rubble; 5 – burned stone with ash; 6 – cinders with clay; 7, 8 – support wall with marl stones joined with clay; 9–12 – rubble; 13 – humus; 14 – (not stated).

případě lze vyloučit, že by hradba v těchto místech byla přestavována. Profil zachycuje těleso hradby bez druhotných zásahů a pravidelně se opakující sekvence vr. 3 a 4 (srov. obr. 9) téměř vylučuje, že by horní část výplně tělesa hradby pocházela z mladší přestavby. Pokud tedy ani v tomto případě nebudeme předpokládat, že původní hradba v těchto místech byla zcela a beze stop nahrazena při nějaké následné přestavbě, můžeme konstatovat, že v místě sondy 1/51 se setkáváme s nejstarší a zároveň jedinou etapou vývoje dřevohlinité hradby akropole.

Sonda 1/49 v příčné hradbě akropole: Otázku, zda hradba v místě této sondy byla či nebyla přestavována, nelze jednoznačně odpovědět. Důvodem je pravděpodobně heterogenní charakter výplně komorové konstrukce, kterou reprezentuje série vrstev 5, x17 a x18 (obr. 7). Přestože vrstvy x17 a x18 (doplněné do profilu teprve autorem tohoto příspěvku) postrádají v náleзовé zprávě jakýkoliv popis, jejich odlišnost od vr. 5 naznačuje použití jiné šrafury na původním plánu. Zda tuto skutečnost můžeme interpretovat jako doklad nahrazení horní části původní hradby při nějaké mladší přestavbě, není ovšem jisté, neboť stejně tak může jít pouze o doklad použití více druhů násypů v průběhu jediné stavební etapy.

Obr. 11. Řez třetí příčnou hradbou v sondě 29/50, jižní profil. 1 – recentní lesní humus promíšený sazemi z dolu; 2 – světlá šedá porézní; 3 – původní tmavošedý humus; 4 – světlá žlutka s opukovou drtí, udusaná; 4a – světlá zvětralá opuková zemina bez kamení, plynule přechází z vrstvy 4; 5 – drobná opuková drť.

Fig. 11. Cross-section of the third transverse wall in trench 29/50, south profile. 1 – recent forest humus mixed with soot from mine; 2 – light grey porous; 3 – original dark grey humus; 4 – light yellow clay with marl rubble, packed; 4a – light weathered marl soil without stones, fluidly merging from layer 4; 5 – fine marl grit.

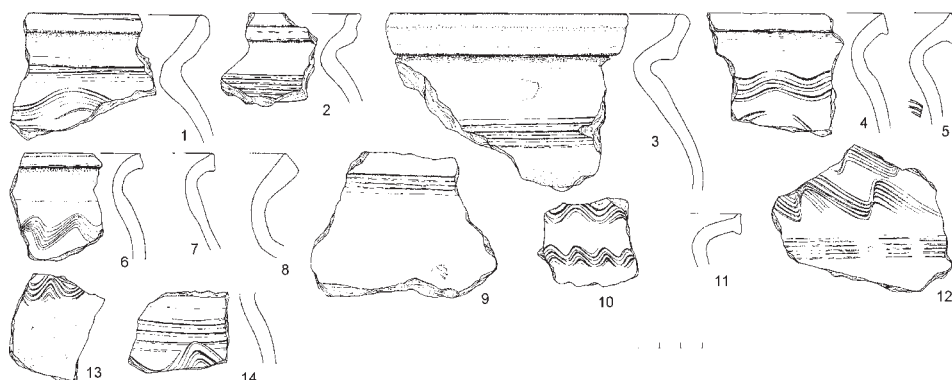
Lze tedy konstatovat, že v sondě 9/49 a 1/51 se nepochybně setkáváme s neporušenou hradbou nejstaršího opevnění akropole. V sondě 1/49 nemůžeme neporušenost tělesa hradby vyloučit ani potvrdit.

V rámci vnější kritiky pramene zbývá položit ještě otázku, zda soubory nálezů z tělesa hradeb nebyly kontaminovány v období po zániku hradiště. Jediným dokumentovaným zásahem do tělesa valu jsou rabovací jámy na získání kamene, vyhloubené svrchu, do míst s čelní kamennou plentou (srov. obr. 7; 8). Nelze samozřejmě vyloučit ani další, dokumentací nezaznamenané druhotné zásahy (např. v důsledku bioturbací); ke kontaminaci souborů mohlo dojít rovněž v průběhu výzkumu. Působení těchto eventualit nemůžeme dnes plně posoudit. Je ovšem potřeba říci, že kdyby došlo k závažné kontaminaci souborů, pak by se v nich pravděpodobně vyskytovaly také mladší nálezy, s nimiž se setkáváme v poměrně hojném počtu v sesuté destrukci hradby ve všech sondách (nejen) v opevnění akropole. Tyto mladší intruze v podobě kusů strusky a početných zlomků ker. se zduřelými okraji nebo z mladší doby však nebyly zaznamenány v žádném z pěti chronologicky klíčových souborů. Můžeme tedy předpokládat, že tyto soubory obsahují artefakty nahromaděné původně v době budování opevnění akropole.

Sonda	Kontext	Řez hradbou	Číslo sáčku s nálezy	Keramika			vyobrazení
				počet zdob. zl. bez okrajů	počet okrajů	součet	
1/49	„výplň komory a podklad hradby“	obr. 7: 3–5	53/49	5	10	15	obr. 12
9/49	„výplň roštu“	obr. 8	64/49	13	14	27	obr. 13
10/49	„výplň roštu“	–	66/49	1	0	1	obr. 14: 1
7/50	„výplň komory“	–	30/50	5	5	10	obr. 14: 2–11
1/51	„jádro hradby“	obr. 9: 3, 4	124/51	2	4	6	obr. 14: 12–21
Celkem				26	33	59	

Tab. 1. Přehled keramických nálezů z jádra hradby akropole. Charakteristika kontextu odpovídá popisu uvedenému na sáčcích nebo v nálezových zprávách, které představují výchozí pramen.

Největší část nálezů v tělese této hradby tvoří keramika (tab. 1), která nejspíš pochází z vrstev z blízkého okolí, zřejmě z míst, kde byly podél opevnění hloubeny příkopy. V souborech nacházíme pestrou směs hrnčířských výrobků z období od keramiky pražského typu (obr. 13: 11–13; 14: 15), přes starší (obr. 13: 14, 27; 14: 6, 13) a střední dobu hradištní až

Obr. 12. Keramické nálezy z tělesa první příčné hradby v sondě 1/49 („výplň komory a podklad hradby“, č. sáčku 53/49). Kresba obr. 12–19 L. Raslová.

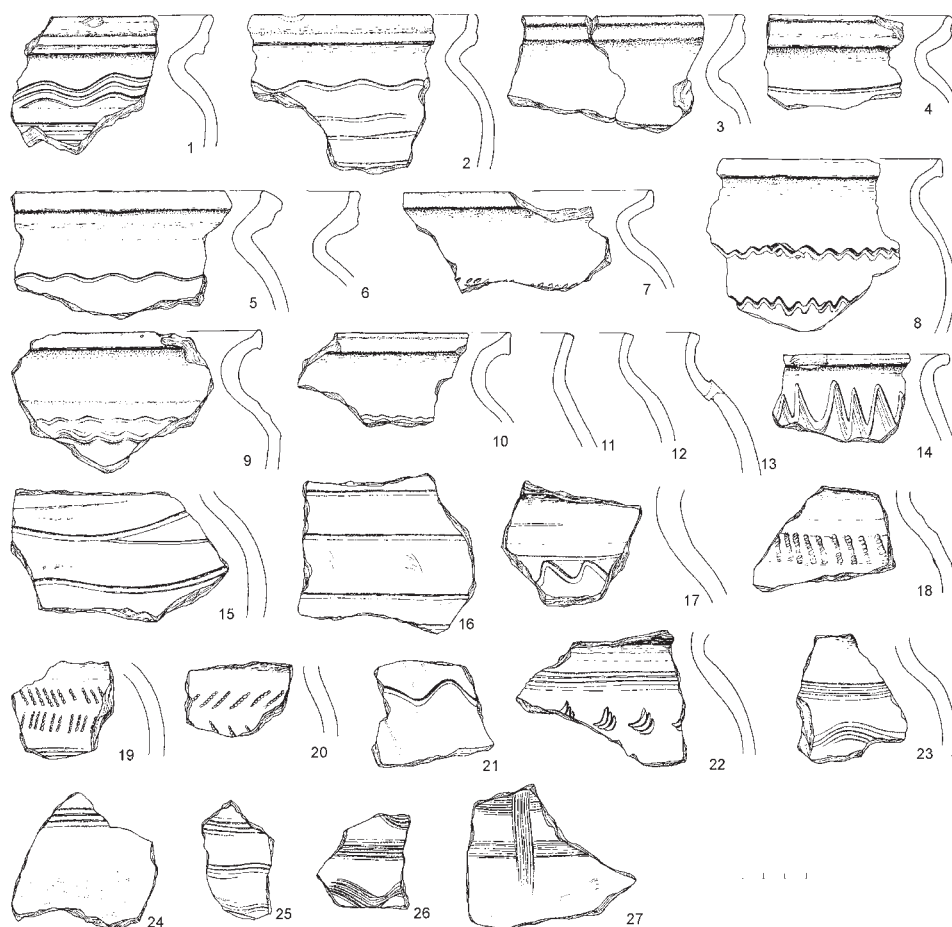
Fig. 12. Pottery finds from the core of the first transverse wall in trench 1/49 (“chamber fill and wall foundation,” sack no. 53/49).

po období oběhu středočeské keramiky s kalichovitými okraji. Právě posledně jmenovaná skupina tvoří nejmladší dnes rozpoznatelný ker. horizont v těchto souborech, který byl zjištěn v tělese opevnění v sondách 1/49 (obr. 12: 1–3) a 9/49 (obr. 13: 1–6). Po technologické a v některých případech i morfologické stránce jsou jednotlivé nálezy k nerozeznání od jiných reprezentantů keramiky s kalichovitými okraji, známými z Prahy, Vyšehradu, Budče a jiných lokalit ve stří. Čechách (obr. 20). Chronologicky blízká je k této skupině také keramika na obr. 14: 12–13 ze sondy 1/51. Tyto zlomky sice postrádají charakteristické provedení okraje a podhrdlí, přesto je pravděpodobné (zvláště ve srovnání s budečskou keramikou z předchozího keramického horizontu, v němž tyto tvary ještě nenacházíme; srov. zejm. Bartošková 1997), že do horizontu kalichovitých okrajů v širším smyslu patří. Z uvedeného plyne, že určení doby oběhu keramiky s kalichovitými okraji má zásadní význam pro datování vzniku opevnění libušínské akropole (a tím vzniku hradiště), pro které poskytuje *terminus ad* nebo *post quem*.

V době přípravy publikace Z. Váni a J. Kabáta (1971) a Z. Váni (1973) ještě nebyl chronologický význam keramiky s kalichovitými okraji dostatečně znám. Vědělo se sice, že jsou příznačné spíše pro mladší období raného středověku, nebylo ale možné vyloučit jejich nástup již v dřívější době – o keramice s kalichovitými okraji tito badatelé uvádějí: „Zdá se, že přes svůj mladohradištní vzhled se uplatňují ve středočeské oblasti poměrně záhy a patří k typickým projevům přemyslovské keramiky, jak ukazují opět nálezy z Pražského hradu, Levého Hradce i Žalova, datované na sklonek 9. a do 10. století...“ (Vána – Kabát 1971, 265–266).

Dnes už není pochyb o datování nástupu této keramiky ve středních Čechách do průběhu 10. století, mezi badateli ale nepanuje shoda nad přesnějším časovým vymezením. Zatímco podle poznatků z Pražského hradu a Budče spadají počátky výroby kalichovitých okrajů nejdříve do 2. třetiny 10. stol., výzkumy v Praze – Malé Straně by měly dokládat masovou produkci zhruba již ve 2. desetiletí 10. století. Tento nesoulad lze podle mého názoru vyřešit odmítnutím druhého z obou názorů, které je zdůvodněno v bodu 3 níže.

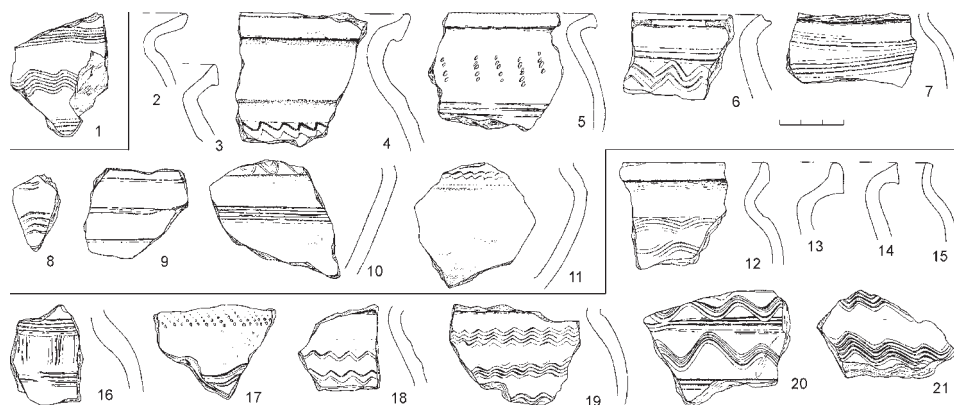
(1) Stratigrafická situace na předhradí budečského hradiště spolehlivě prokázala, že keramice s kalichovitou profilací předcházela keramika s límcovitými okraji (Bartošková 1997, 112–113). Datování této sekvence se opírá o nález vysokoobloukové ostruhy tvaru U se čtvercovými ploténkami v kontextu s límcovitými okraji, která tuto keramiku rámcově řadí do intervalu od konce 9. do průběhu 1. pol. 10. stol.,

Obr. 13. Keramické nálezy z tělesa první příčné hradby v sondě 9/49 („výplň roštu“, č. sáčku 64/49).
 Fig. 13. Pottery finds from the core of the first transverse wall in trench 9/49 (“grate fill” sack no. 64/49).

a o ostruhu s dlouhým vykloněným bodcem z 2. pol. 10. stol., která pochází z následné sídlištní etapy s kalichovitými okraji.

(2) Nejdůležitější argument pro mladší datování kalichovitých okrajů přinesl výzkum prvního známého dřevohlinitého opevnění Pražského hradu, na tzv. slévárenském dvoru (Boháčová 2001). Z dendrochronologicky datovaných dřev v podkladu hradby (Boháčová 2001, 278, tab. 1b) a celkového vyhodnocení nálezo-ové situace (Boháčová 2001, 247–278) dospěla autorka výzkumu k závěru, že výroba límcovitých okrajů (předcházejících výskyt kalichovitých okrajů) začala teprve po neznámém časovém odstupu od vybudování hradby, jejíž výstavba spadá do r. 908 až 917 nebo krátce poté (Boháčová 2001, 264, 275). Argumentem je zde výskyt límcovitých okrajů poprvé až ve vrstvách překrývajících tyl hradby. Případnou námitku, že se jedná o ojedinělou nálezo-ovou situaci, kterou nelze zobecnit, výrazně oslabují poznatky dalších výzkumů nejstarší hradby (Boháčová 2001, 213–235), které ani jednou nezjistily v její dřevohlinité výplni keramiku s límcovitými okraji, ale jen keramiku starší. V jednom případě se opět našly až v mladší stratigrafické pozici (Boháčová 2001, 231–233). Pokud se tedy celý interval výskytu límcovitých okrajů, a to včetně nějaké doby, která uplynula před jejich nástupem, odehrál po vzniku hradby Pražského hradu vybudované

Obr. 14. Keramické nálezy z tělesa hradby akropole. 1 – sonda 10/49 v první příčné hradbě („výplň roštu“, č. sáčku 66/49); 2–11 – sonda 7/50 v první příčné hradbě („výplň komory“, č. sáčku 30/50); 12–21 – sonda 1/51 na jihových. špičce akropole („jádro hradby“, č. sáčku 124/51).

Fig. 14. Pottery finds from the core of the wall on the acropolis. 1 – trench 10/49 in the first transverse wall (“grate fill,” sack no. 66/49); 2–11 – trench 7/50 in the first transverse wall (“chamber fill,” sack no. 30/50); 12–21 – trench 1/51 on SE tip of the acropolis (“wall core,” sack no. 124/51).

nejdříve v r. 908–917, pak se jeví jako velmi pravděpodobné, že nástup keramiky s kalichovitými okraji může spadat nejdříve do průběhu 2. třetiny 10. stol. (srov. *Boháčová 2003*, 453).

(3) Odlišný názor zastává J. Čiháková, podle jejíž chronologie nastupují kalichovité okraje už na začátku 10. stol. (*Čiháková 2002*, 745, pozn. 11). Na území Malé Strany poskytl nejdůležitější oporu pro absolutní datování keramiky s kalichovitými okraji výzkum dřevěné cesty, interpretované jako pozůstatek nástupní plošiny před brodem nebo mostem přes Vltavu. J. Čiháková předpokládá, že pro zasypání základových rámu této cesty byl používán soudobý odpad, a tudíž že keramický inventář z jednotlivých následných fází oprav věrně odráží vývoj v keramické produkci. Absolutní datování takto získané keramické sekvence poskytují dendrochronologická měření dřev separovaných z jednotlivých vývojových etap. V r. 1999 byly publikovány první výsledky (*Čiháková – Dobrý 1999*). Jako důležitý celek pro datování kalichovitých okrajů vystupuje soubor SK 17, který měl být uložen r. 927 nebo krátce poté („z doby cca 930“; *Čiháková 2002*, 745, pozn. 11). Protože podle tvrzení autorky „nestojí prvky celku SK 17... na počátku masové výroby kalichovitého okraje“, klade je „více k počátku století“, čímž je konkrétně myšleno období 910–920. Datování souboru SK 17 ale bylo zanedlouho zpochybněno pokračujícím dendrochronologickým studiem. Při něm se podařilo datovat dvě dřeva ze souboru SK 13 (stratigraficky staršího než SK 17), která spadají do let 921+x a 928+x (*Čiháková 2002*, 747). Tím nutně dochází k posunu datování SK 17 do mladší doby. Jak uvádí J. Čiháková, toto nové datování se dostává do rozporu s jejím pozorováním, neboť tam, kde bylo možné vysledovat vývoj keramiky podle jednotlivých stratigrafických fází, naznačuje dendrochronologie naopak takřka současný vznik. Nevylučuje dokonce, že problém je na straně této přírodovědné metody (*Čiháková 2002*, 747–748).

Tento rozpor by však mohl být vyřešen posunem souboru SK 17 (a dalších) do mladší doby, čímž by relativní sekvence keramiky vyzorovaná touto badatelkou zůstala nedotčena. Nelze totiž vyloučit sekundární použití starších prvků v dřevěné konstrukci s evidentně složitou genezí, k němuž v dřívějších dobách (zvláště u rozsáhlejších staveb) jistě docházelo. Například řada dřevěných prvků, jež byly starší dokonce až o několik desetiletí, byla použita v hradbě Pražského hradu (*Boháčová 2001*, tab. 1b); totéž ostatně prokázalo dendrochronologické měření i v samotné malostranské nástupní plošině, kde časový odstup mezi setnutím dřev použitých v téže konstrukci (SK 19) dosahoval více než 110 let (*Čiháková – Dobrý 1999*, obr. 9). V takovém případě však jednotlivé dřevěné prvky (nebo jen malé série) nemohou poskytovat pro datování doprovodné keramiky *terminus ad quem*, jak předpokládá autorka (*o.c.*, 340), ale jenom *post quem*.

Je proto možné, že pozůstatky nádob ze souboru SK 17 pocházejí z (mnohem?) mladšího období. Tímto způsobem lze vysvětlit nesoulad datování kalichovitých okrajů na Malé Straně s poznatků z Pražského hradu. Souhrnně lze konstatovat, že mladší datování kalichovitých okrajů z Pražského hradu, vymezené *zdola*, je zdůvodněno nepochybně přesvědčivěji, než starší datování této keramiky podle výzkumu na Malé Straně, kde nebyly získány důkazy o *horním* časovém omezení. Nástup kalichovitých okrajů proto můžeme klást na základě poznatků z Pražského hradu do průběhu 2. třetiny 10. století.

Na základě výše uvedených skutečností a poznatků můžeme konstatovat, že vznik opevnění libušínské akropole, a tím i založení celého hradiště spadá nejdříve do 2. třetiny 10. stol., čili – vyjádřeno v období vlády českých panovníků – nejdříve do doby panování Boleslava I. (935–972). Z. Váňovo datování založení hradiště na konec 9. stol. nebo na počátek 10. stol., které se objevuje v početné odborné i populární literatuře, je nutné odmítnout jako neprokázané.

Datování zániku hradiště

Hradištěm je na tomto místě myšleno opevněné sídlo, které zaniká ve chvíli, kdy zanikají jeho hrady. Nelze vyloučit, že některá raně středověká hradiště (včetně Libušína) plnila některé z funkcí, kterými byla původně vybavena, i po zániku opevnění. V případě Libušína však žádné funkce (mimo fortifikační) nelze archeologickými prostředky přímo doložit, a jsme proto nuceni omezit se v této práci pouze na otázku zániku vlastního opevnění.

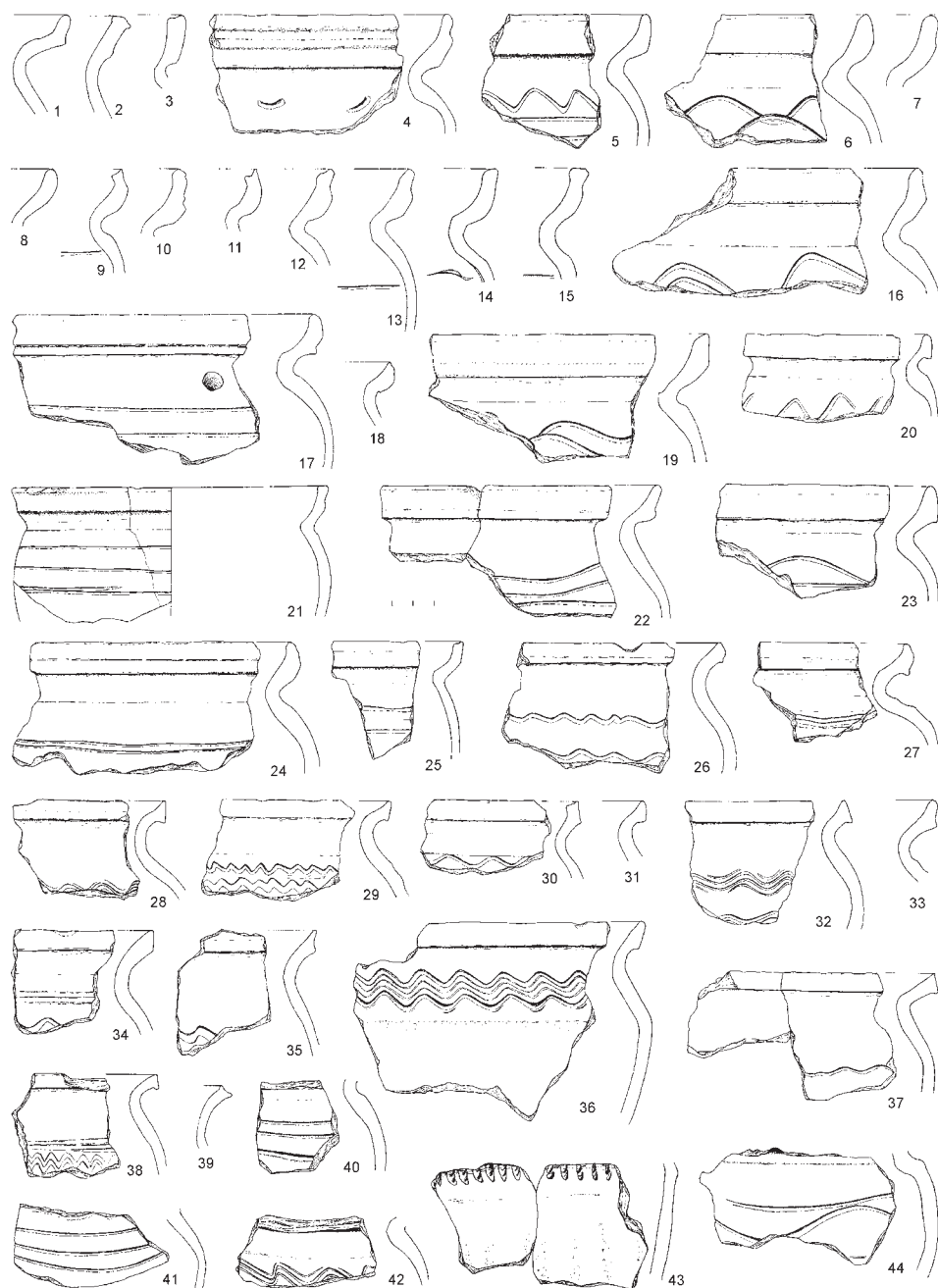
Dokumentace profilů a popis náleзовé situace v sondách do opevnění naznačují spíše pozvolný a dlouhodobější zánik hradeb (zánik požárem nedoložen). Ten se projevuje úbytkem výšky původní hrady a kumulací destrukce na obou jejích stranách, kde tyto „destrukční trojúhelníky“ (jak jsou označovány v původní dokumentaci) postupně překryly terénní povrchy nebo výplně příkopů, vzniklé v době existence hradu. Došlo tak k uzavření vrstev, jejichž nálezy poskytují *terminus ad* nebo *post quem* pro datování tvorby destrukce, a tím i zániku hradu. Jsou to jediné spolehlivé prameny, které máme k dispozici, na rozdíl od souborů získaných uvnitř samotných destrukčních vrstev, jež jsou kontaminovány zdatelně mladším materiálem (snad z důvodu převážně kamenitého složení destrukce usnadňujícího druhotné putování artefaktů).¹²

Přehled rozhodujících keramických souborů podává *tab. 2*. Charakteristiku situací, z nichž tyto nálezy pocházejí, podává následující popis. Náleзовé situace můžeme rozdělit do dvou skupin podle spolehlivosti chronologické výpovědi náleзу v nich obsažených (viz níže).

1. skupina

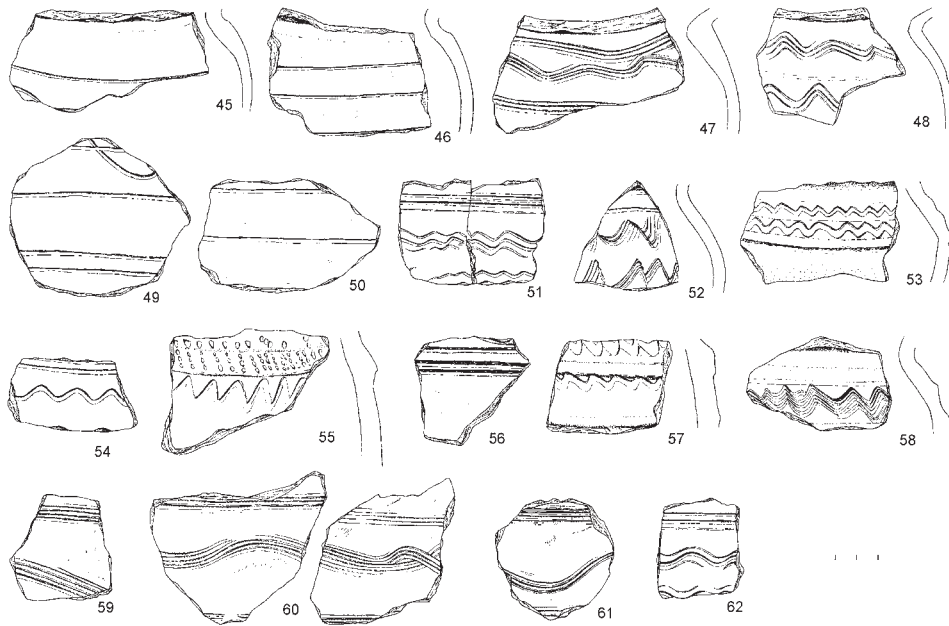
Nálezy ze sáčky č. **56/49, 57/49** (*obr. 15 a 16*). Jak uvádí náleзовá zpráva, pocházejí „z vrstev pod destrukcí“ první příčné hrady v sondě 1/49 (sáček 56/49 na vnitřní straně, sáček 57/49 na vnější straně hrady). Bližší představu o místě původu získáváme z *obr. 7*, kde těmto vrstvám „pod destrukcí“ nejspíš odpovídají vrstvy 11 a 12. Prvá je popsána jako „černohnědá, 5 cm silná“ a druhá „hnědočerná homogenní sahající až na dno vnějšího i vnitřního příkopu“ (*Kabát 1949*). Z profilu na *obr. 7* vyplývá, že obě uloženy vznikly nepochybně až po vybudování hrady akropole.

¹² V destrukcích se našly četné zlomky pozdně hradištní, středověké a novověké keramiky a např. ze sutě opevnění vnějšího předhradí pochází krejcar Marie Terezie.

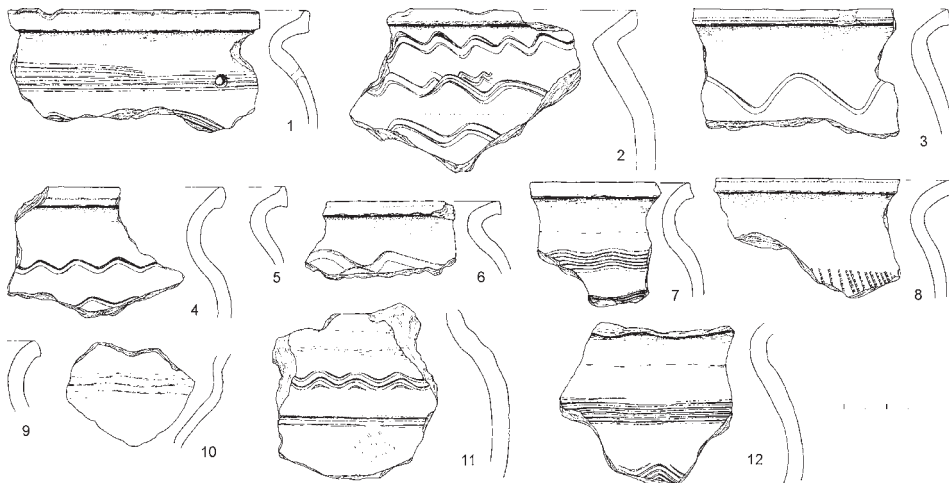
Obr. 15a. Keramické nálezy z vrstev pod destrukcí na vnitřní straně první příčné hradby v sondě 1/49 (č. sáčku 56/49).

Fig. 15a. Pottery finds from the layer beneath the rubble on the inner side of first transverse wall in trench 1/49 (sack no. 56/49).

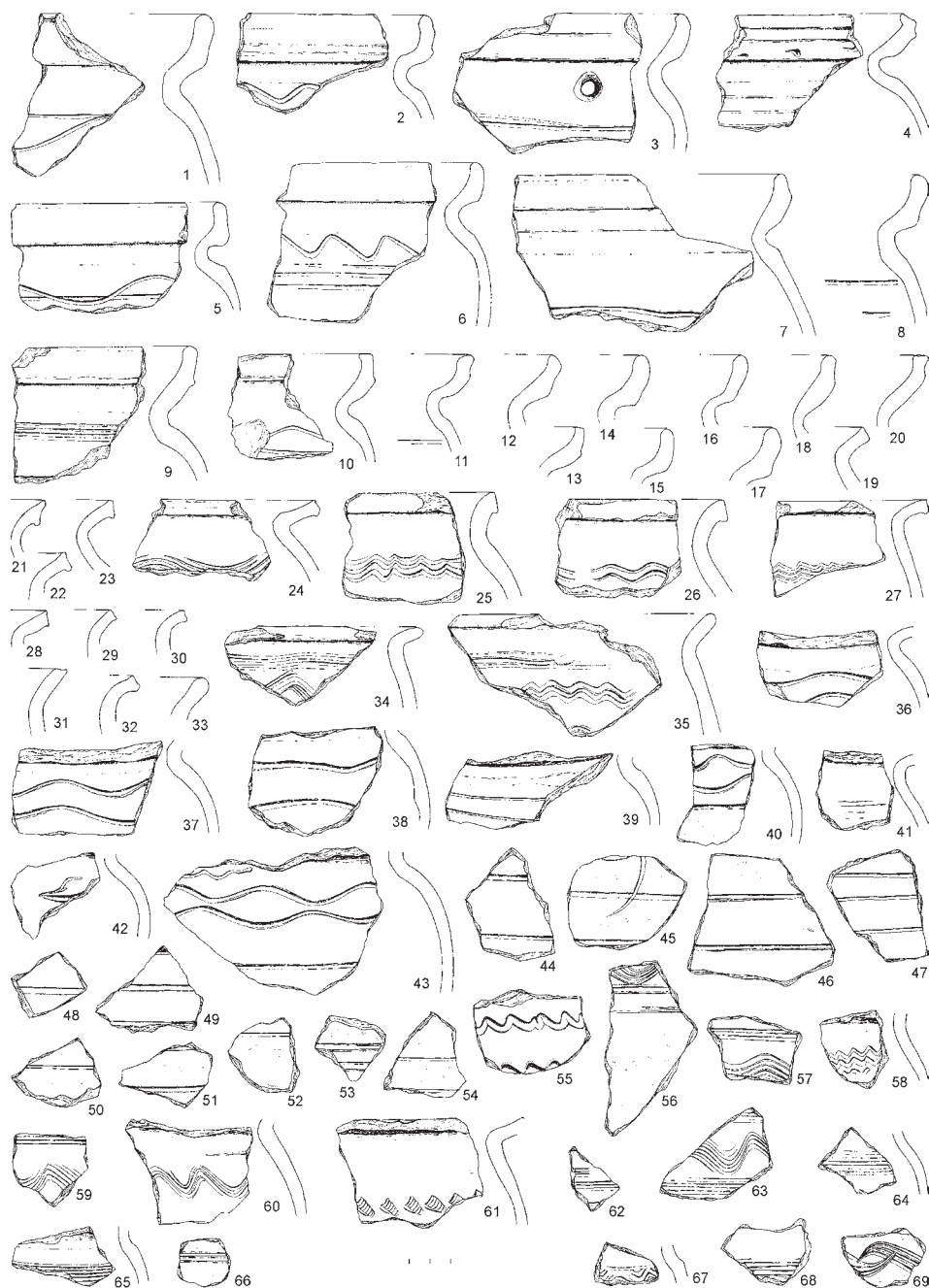
Obr. 15b. Keramické nálezy z vrstev pod destrukcí na vnitřní straně první příčné hradby v sondě 1/49 (č. sáčku 56/49).

Fig. 15b. Pottery finds from the layer beneath the rubble on the inner side of first transverse wall in trench 1/49 (sack no. 56/49).

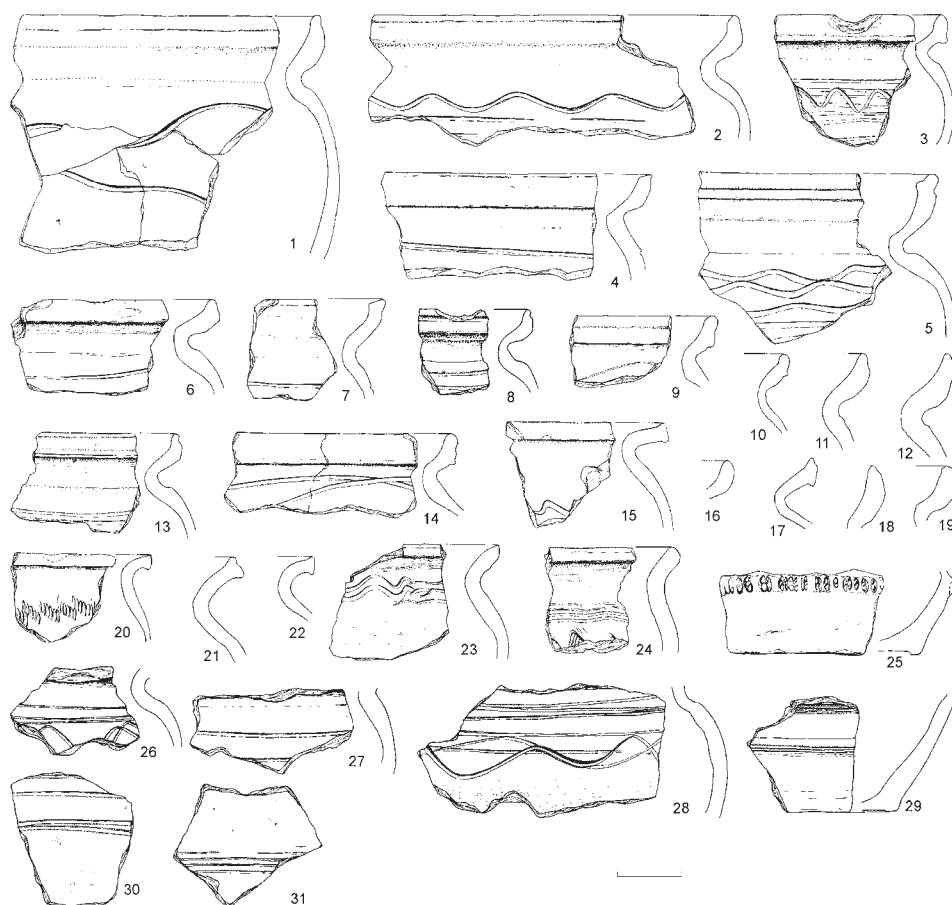
Obr. 16. Keramické nálezy z vrstvy pod destrukcí na vnější straně první příčné hradby v sondě 1/49 (č. sáčku 57/49).

Fig. 16. Pottery finds from the layer beneath the rubble on the outer side of first transverse wall in trench 1/49 (sack no. 57/49).

Obr. 17. Keramické nálezy z destrukční vrstvy vyplňující vnější příkop před prvou příčnou hradbou v sondě 19/49 (č. sáčku 73/49).

Fig. 17. Pottery finds from the rubble layer filling the outer ditch in front of the first transverse wall in trench 19/49 (sack no. 73/49).

Obr. 18. Keramické nálezy z vrstvy usazené na dně příkopu a překryté destrukcí první příčné hradby v sondě 3/50 (č. sáčku 23/50).

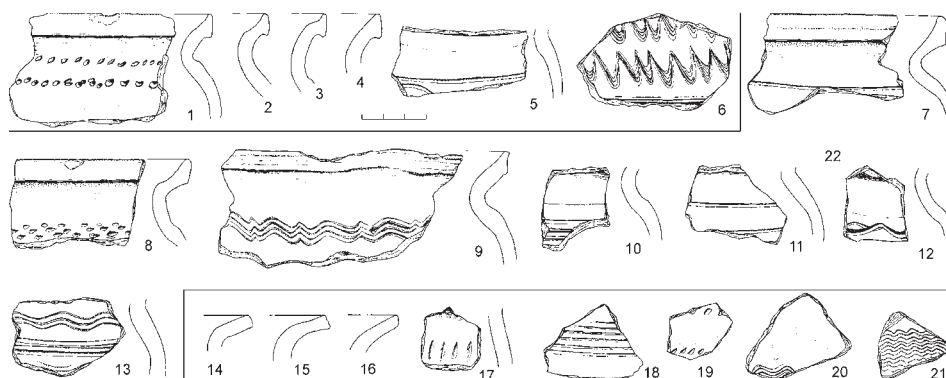
Fig. 18. Pottery finds from the layer on the bottom of the ditch and covered by rubble of the first transverse wall in trench 3/50 (sack no. 23/50).

Nálezy ze sáčku č. **23/50** (obr. 18) pocházejí z „vrstvy [č. 4 v sondě 3/50] pod destrukčním trojúhelníkem ... [prvého příčného] valu“ (Kabát 1951, 40). O vrstvě 4 se dočteme také v popisu severního profilu sondy: „...[vnitřní příkop] vyplňuje drobná opuková suť (č. 5), která je převrstvena hnědočernou zeminou (č. 4), přecházející místy v žlutošedý popel. Na této vrstvě spočívá opuková suť destrukčního trojúhelníku...“ (Kabát 1951, 16; foto na tab. 10: 5973, 5975; tab. 11: 5974). Z těchto skutečností plyne, že vznik vr. 4 je vymezen vybudováním a zánikem hradby akropole.

Nálezy ze sáčku č. **28/50** (obr. 19: 1–6) byly – podle údajů v soupisu nálezů – získány v „tmavé vrstvě [č. 4] pod destrukcí“ (Kabát 1951, 41) v sondě 3b/50. K této sondě, vyhloubené podél zadní stěny první příčné hradby (11,4 x 2,15 m), se na jiném místě nálezové zprávy váže popis: „Zadní stěna [hradby] je tu zřetelně znatelná od 5,5 m do 11,4 m [délky sondy]. V této části jsou vidět 4 kůly ve zbytcích; jsou maximálně 40 cm hluboko zapuštěny do opukového podloží; přezávají tmavošedou vrstvou (č. 3) a jsou znatelné do výše 60–70 cm od podloží. Za kůly jsou znát zbytky zetlelých fošen, které tvořily původní šalování stěny. V jižní části do 5,5 m není stěna již tak znatelná, zřetelná, pouze v 380 cm je ohořelý kůl,

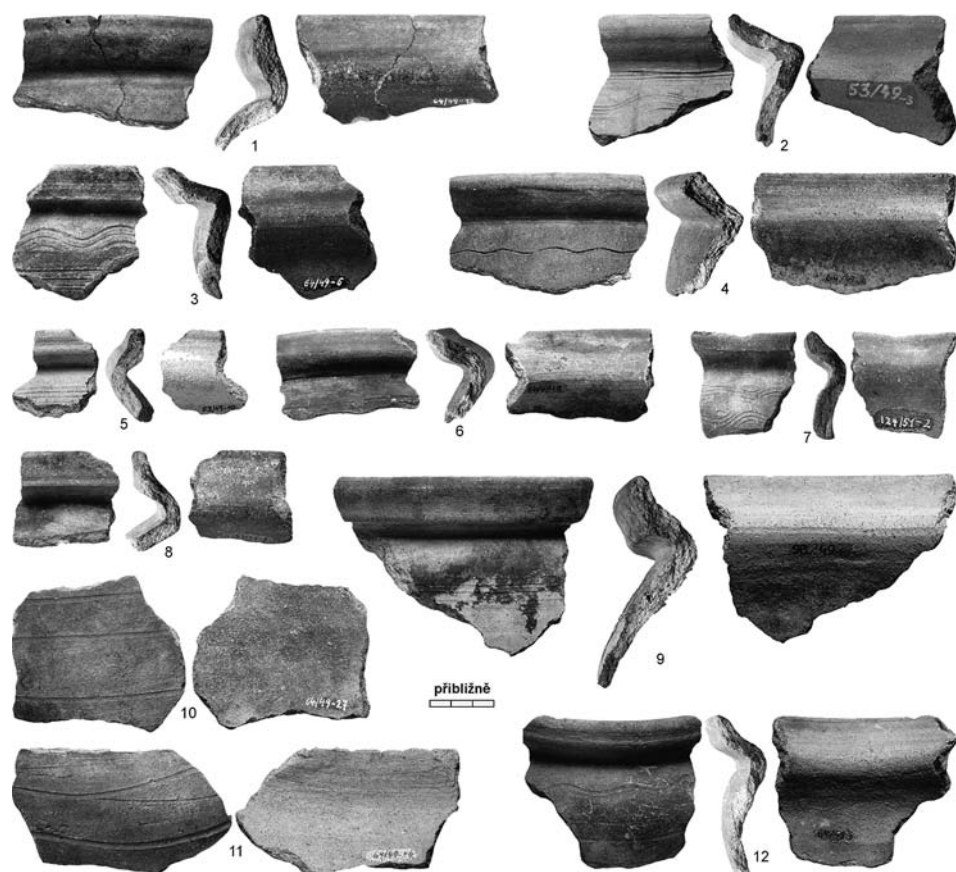
Sonda	Hradba	Kontext	Řez hradbou	Číslo sáčku s nálezy	Keramika			
					počet zdob. zl. bez okrajů	počet okrajů	součet	vyobrazení
1/49	1. příčná	vrstvy pod vnitřní destrukcí	<i>obr. 7: 11, 12</i>	56/49	23	39	62	<i>obr. 15</i>
1/49	1. příčná	vrstvy pod vnější destrukcí	<i>obr. 7: 11, 12</i>	57/49	3	9	12	<i>obr. 16</i>
19/49	1. příčná	destrukce ve vnějším příkopu	ztracen	73/49	34	35	69	<i>obr. 17</i>
3/50	obvodová hradba akropole	vrstva a výplň příkopu pod vnitřní destrukcí	–	23/50	7	24	31	<i>obr. 18</i>
3b/50	obvodová hradba akropole	vrstva pod vnitřní destrukcí	–	28/50	2	4	6	<i>obr. 19: 1–6</i>
7/51	2. příčná	výplň vnějšího příkopu	<i>obr. 10</i>	137/51	4	3	7	<i>obr. 19: 7–13</i>
1/66	3. příčná	výplň vnějšího příkopu	v této sondě nebyl vyhotoven, ale srov. <i>obr. 11: 4</i>	11/66, 1–19	5	3	8	<i>obr. 19: 14–21</i>
Celkem					78	117	195	

Tab. 2. Přehled keramických nálezů pod destrukcí hradby akropole nebo z destrukcí nahromaděných uvnitř příkopů. Charakteristika kontextu odpovídá popisu uvedenému na sáčcích nebo v nálezových zprávách, které jsou pro nás rozhodujícím pramenem. Vnější/vnitřní destrukce = destrukce nalezená na vnější/vnitřní straně hradby.

Obr. 19. Keramické nálezy. 1–6 – vrstva pod destrukcí na vnitřní straně první příčné hradby v sondě 3b/50 (č. sáčku 28/50); 7–13 – výplň příkopu před druhou příčnou hradbou v sondě 7/51 (č. sáčku 137/51); 14–21 – výplň příkopu před třetí příčnou hradbou v sondě 1/66 (č. sáčku 11/66, 1–19).

Fig. 19. Pottery finds. 1–6 – layer beneath the rubble on the inner side of the first transverse wall in trench 3b/50 (sack no. 28/50); 7–13 – fill of ditch in front of the second transverse wall in trench 7/51 (sack no. 137/51); 14–21 – fill of ditch in front of the third transverse wall in trench 1/66 (sack no. 11/66, 1–19).

Obr. 20. Výběr z nejmladší keramiky z tělesa hradby akropole. Č. sáčků 64/49 (1, 3, 4, 6, 8, 10–12), 53/49 (2, 5, 9) a 124/51 (7). Foto H. Toušková.

Fig. 20. Selection of the latest pottery from the core of the wall on the acropolis. Sack nos. 64/49 (1, 3, 4, 6, 8, 10–12), 53/49 (2, 5, 9) and 124/51 (7).

který by se mohl svým odstupem od ostatních řadit do dosavadního systému, avšak neprochází tmavou vrstvou do podloží“ (*Kabát 1951*, 18). Z uvedeného vyplývá, že vrstva 3 musela vzniknout před výstavbou zadní stěny hradby. Nelze vyloučit, že s touto uloženinou je totožná „tmavá vrstva pod destrukcí“ (zmiňovaná v seznamu nálezů), z čehož by vyplývalo, že nálezy ze sáčku 28/50 přispívají k datování vzniku (!) hradby akropole *ad* nebo *post quem*. Je ale také možné, že byla jenom pokračováním vrstvy č. 4 z předchozí sondy 3/50, která překrývala výplň příkopu a náleží až době po vybudování hradby. V každém případě nálezy z této vrstvy jsou starší, než doba rozpadu hradby.

2. skupina

Nálezy ze sáčku č. **73/49** (*obr. 17*) ze sondy 19/49 pocházejí z destrukce první příčné hradby, která se sesunula do vnějšího příkopu. Nálezy ze sáčku č. **137/51** (*obr. 19: 7–13*) ze sondy 7/51 pocházejí z destrukce druhé příčné hradby, vyplňující příkop před ní (tedy nejspíše ze spodních částí vrstev 4–6, 9, 11 na *obr. 10*). Nálezy ze sáčku č. **11/66, 1–19** (*obr. 19: 14–21*) ze sondy 1/66 byly vyzvednuty z vrstvy s „tmavohnědou zeminou s nepatrným množstvím kaménků“, která vyplňovala příkop příčné druhé hradby, případně z „sedohnědého splachu na dně [příkopu]“.

Údaje nálezových zpráv nepostačují k vytvoření jasné představy o genezi výše uvedených uloženin. Jednoznačně však postihují jejich stratigrafickou polohu. Pro všechny vrstvy zařazené do první skupiny platí, že (a) byly uloženy v době po vybudování hradby (s výjimkou sáčku 28/50 z vrstvy, která by mohla být starší) a (b) jejich vývoj byl zastaven nejpozději v době destrukce hradby. Nálezy z těchto vrstev proto poskytují pro datování zániku opevnění *terminus ad post quem*. Druhou skupinu (sáčky 73/49; 137/51 a 11/66) představují nálezy ze samotných destrukcí, u nichž však nelze vyloučit kontaminaci mladšími artefakty, byť snahou bylo vybrat takové soubory, které pocházejí z nejnižších partií destrukcí vyplňujících příkopy; tyto nálezy mají spíše jen doplňující informační hodnotu k souborům první skupiny.

Nejpočetnější skupinu nálezů tvoří v těchto souborech keramické zlomky, mezi nimiž napočítáme 122 okrajů a několik dalších jedinců s výzdobou. Z mladých prvků lze upozornit na kalichovité okraje, které početně jednoznačně převládají; jeden exemplář nese výzdobu tzv. nehtových vrypů (*obr. 15: 4*), jež je považována za mladší prvek (střední etapu) v rámci vývoje keramiky s kalich. okraji (*Boháčová – Čiháková 1994, 177*). Hlavní pozornost si ale v těchto souborech zaslouhuje nepřítomnost archaických zduřelých okrajů, jejichž výroba spadá do období (nejpozději 2. pol.) 11. stol. až 12. století.¹³ Jejich absence mezi 122 okraji je argumentem pro datování zániku opevnění nejpozději do průběhu (nebo spíše nejpozději do 2. třetiny) 11. století.¹⁴

Sídlištní zástavba

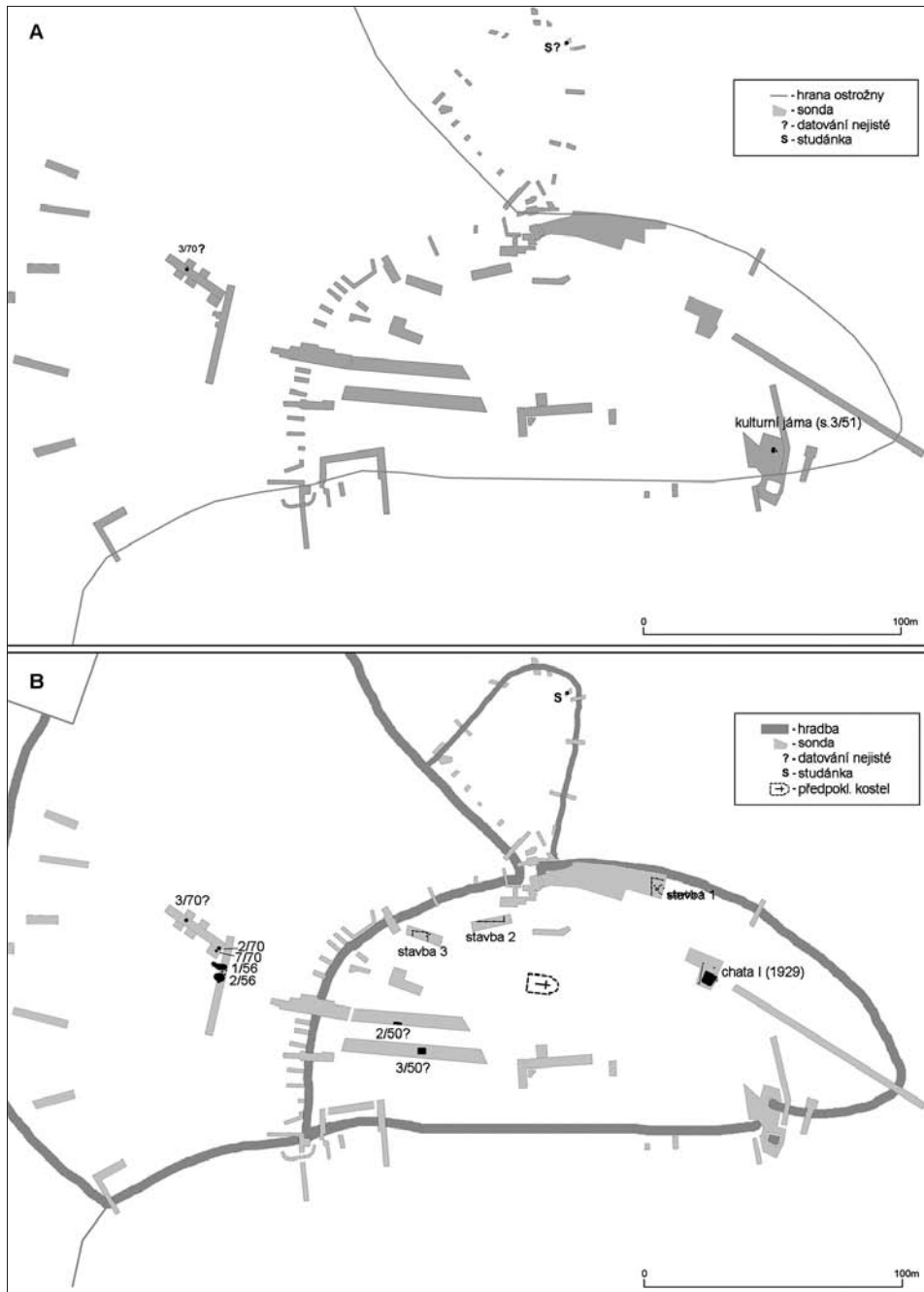
V areálu hradiště byla nalezena řada pozůstatků stavebních a jiných sídlištních objektů (*obr. 23*), z nichž jen relativně malou část můžeme zařadit do období existence hradeb.

Do doby před vznikem hradiště spadají nanejvýš dva objekty (*obr. 21: A*): pro jámu neurčitelné funkce na jihových. okraji akropole to dokládá stratigrafická situace, neboť ji překrývala hradba (v s. 3/51),¹⁵ a pro objekt 3/70 na prvním předhradí zase keramika ze zásypu, v níž postrádáme jedince zařaditelné spolehlivě do doby kalichovitých okrajů nebo později. V případě druhého objektu si však tímto datováním nemůžeme být zcela jistí, neboť soubor obsahuje pouhých 11 zlomků a objekt se navíc nacházel v sousedství dalších jam zařaditelných teprve do doby existence hradiště či později. Pozoruhodným zjištěním je, že období od kultury s keramikou pražského typu až do střední doby hradištní je v lokalitě reprezen-

¹³ Pro datování nástupu této keramiky ve středních Čechách je rozhodující nálezová situace na Budči: v době, kdy byl pohřben jedinec držící v dlaní minci raženou v letech 1100–1107, 1109–1110, již byla tato keramika masově užívána (*Bartošková 1999*). Její nástup (a s ním přibližně i vyznění kalichovitých okrajů) proto můžeme odhadovat na dobu kolem poloviny 11. stol., ne-li dříve. Ve 2. třetině 12. stol. se objevuje tenkostěnná varianta této keramiky (*Hrdlička 1997, obr. 4: 7–22, 5: 27*), která se však pod destrukcemi libušínských hradeb vůbec nevyskytuje.

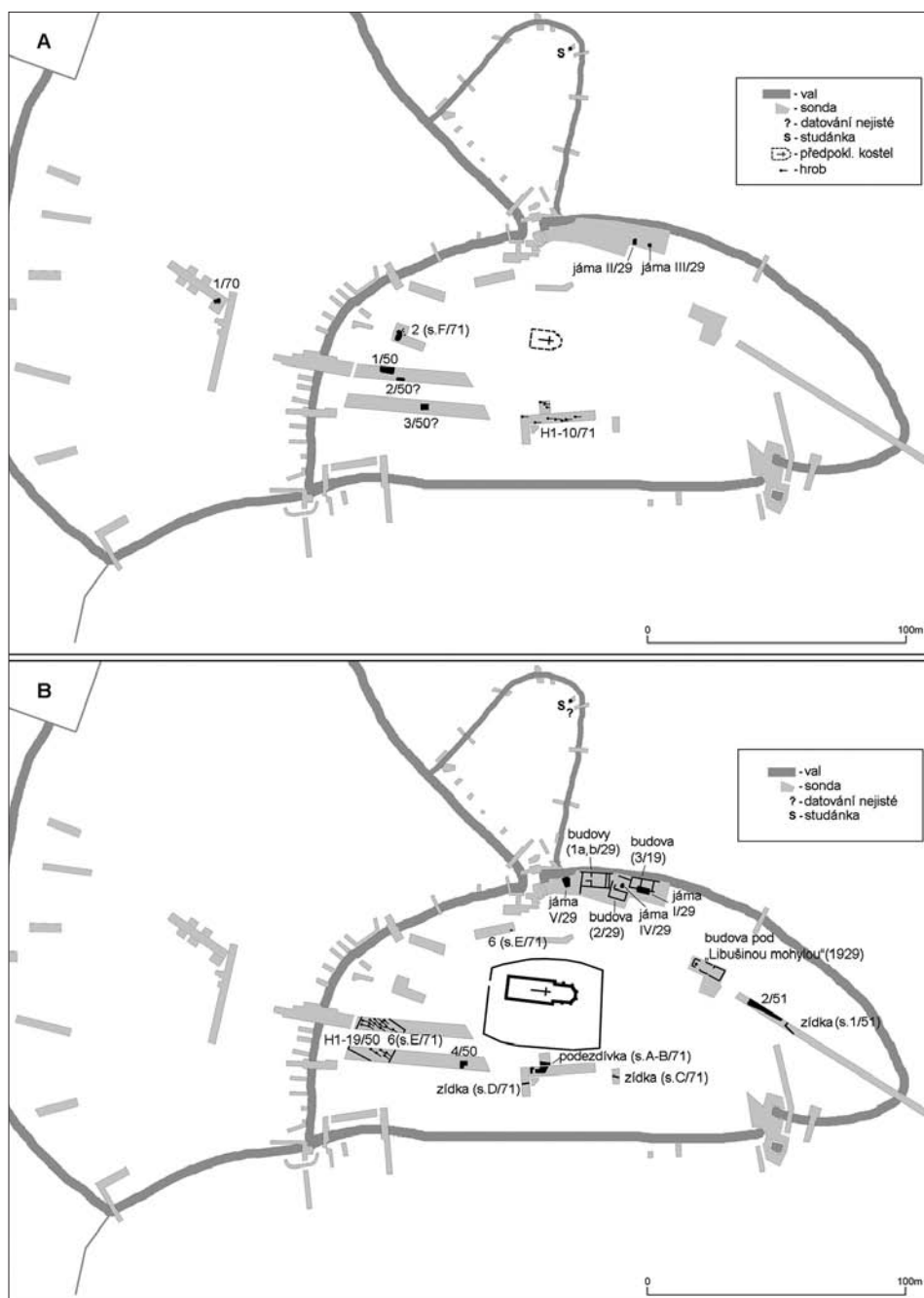
¹⁴ Nikde pod destrukcí nebyly nalezeny ani zlomky tuhové keramiky, která se v jádru Čech poprvé objevuje ve větším počtu až v horizontu archaických zduřelých okrajů (*Bartošková 1999, 732, pozn. 5*). V Libušíně se tuhou keramikou setkáváme teprve v situacích po zániku hradiště, např. v destrukci hradby na několika místech nebo v obj. 1/50.

¹⁵ Z výplně jsou známy pouze čtyři atypické zlomky, které neumožňují přesnější datování než do pozdější části střední až mladší doby hradištní.

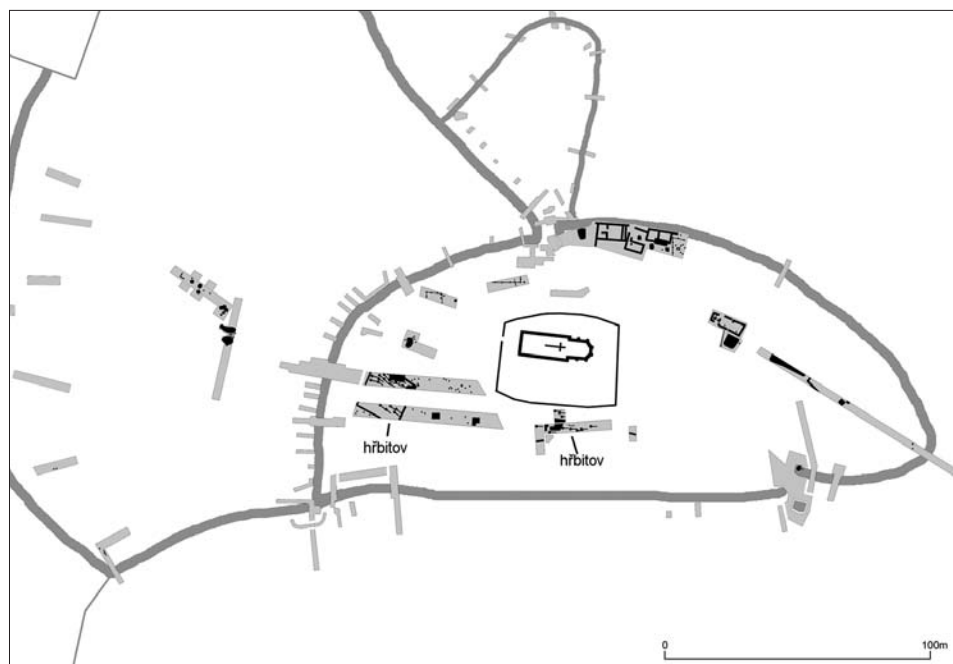
Obr. 21. Doklady osídlení z doby před vznikem opevnění (A) a z doby existence hradiště (B).

Fig. 21. Evidence of settlement from the period prior to the construction of the fortification walls (A) and from the period of the stronghold (B).

Obr. 22. Doklady osídlení z doby po destrukci opevnění až konce raného středověku (A) a z období vrcholného středověku až novověku (B).

Fig. 22. Evidence of settlement from the period following the destruction of the fortification walls up to the end of the Early Middle Ages (A) and from the High Middle Ages to the Modern era (B).

Obr. 23. Pozůstatky všech objevených sídlištních a hrobových objektů.
Fig. 23. Remains of all discovered settlement and burial features.

továno pouze výskytem movitých nálezů. Nejstarší přesně zařaditelné sídlištní objekty spadají dle svědectví zásypů teprve do doby oběhu keramiky s kalichovitými okraji, kdy také bylo vybudováno dřevohlinité opevnění. Absence sídlištních objektů v předchozím období proto může svědčit o odlišném využívání lokality.

Vážnější metodické potíže nastávají při snaze oddělit objekty z doby existence hradiště (obr. 21: B) od objektů z následujícího období (obr. 22: A). Příčina spočívá v tom, že nemáme k dispozici stratigrafická pozorování a jsme odkázáni jen na výpověď zásypů, které buď obsahují příliš malé množství datovatelných nálezů, nebo u nich nelze vyloučit, že byly poznamenány postdepozicičními procesy vytvářejícími mylné zdání, že příslušný objekt byl zasypán později. Tento problém se týká zejména kúlových nebo sloupových jam, neboť nálezy ze zásypů mohou pocházet jak z doby hloubení jámy (upěchování sloupů), tak z doby po vytažení (nebo zetlení) dřevěné konstrukce (do dutiny propadly mladší zlomky). Z těchto důvodů také soupis objektů, které řadím do éry existence hradiště, je jen více či méně pravděpodobnou hypotézou. Výsledkem je poněkud odlišný obraz, než jaký předložil Z. Váňa (1973, 47–52).¹⁶

¹⁶ Na rozdíl od Z. Váni jsem z doby existence opevnění vyřadil objekty 1/51, 3/51, 4/70, 8/70 a 10/70, kvůli nedostatečnému počtu nálezů, a naopak sem řadím stavby 1–3, které tento badatel klade do doby pozdější, a také chatu I z meziválečného výzkumu J. Böhma.

Akropole

Na akropoli zaujmou v první řadě tři nadzemní sloupové stavby 1–3, které jsou umístěny v severní polovině plochy (obr. 21: B; 24). Ačkoliv ani u jedné nebyl odkryt celý půdorys, zdá se, že náležejí k témuž typu. V největším rozsahu byla prozkoumána stavba 1, jejíž otopné zařízení nacházející se blíže středu interiéru umožňuje odhadnout délku obvodových stěn na 5 x 7 m, tvořených vždy čtyřmi sloupy v kratších a pěti sloupy v delších stěnách (obr. 24–26). Stavby 2 a 3, z nichž v úplné délce známe jen po jedné stěně, se zdají být shodné se stavbou 1 v rozměrech i konstrukci. Plochy staveb 1–3 lze odhadnout na 35 až 40 m² a podle absence středových kúlů v kratších stěnách snad můžeme uvažovat o polosochové konstrukci krovů. Jedním z mála zachovaných stavebních detailů je pravděpodobně kamenný práh ve stavbě 2 svědčící o vstupu v podélné ose budovy. Pokud se topeniště staveb 2 a 3 nacházela v centrální poloze jako ve stavbě 1, zůstala mimo hranice sond.

Budovy s vertikálními nosnými prvky nacházíme na řadě českých nebo moravských hradišť od velkomoravského období v různých podobách.¹⁷ Za formálně blízkou analogii pro libušínské stavby 1–3 lze považovat objekt D z předhradí Levého Hradce (Vařeka 2001, 256–258, 265–266, obr. 2) se srovnatelnou velikostí, shodným rozmístěním nosných kúlů a s topeništěm (obr. 24). Stěny levohradeckého domu vymežující obvod i místnosti jsou tvořené hustými řadami prutů zapíchaných do podloží; absenci těchto prvků v Libušíně můžeme vysvětlit skalním podložím. Nález topeniště v jedné z těchto staveb a také podobnost s levohradeckým domem naznačuje, že měly spíše obytnou než hospodářskou funkci (opačné stanovisko srov. Váňa 1973, 50; 1975, 59).

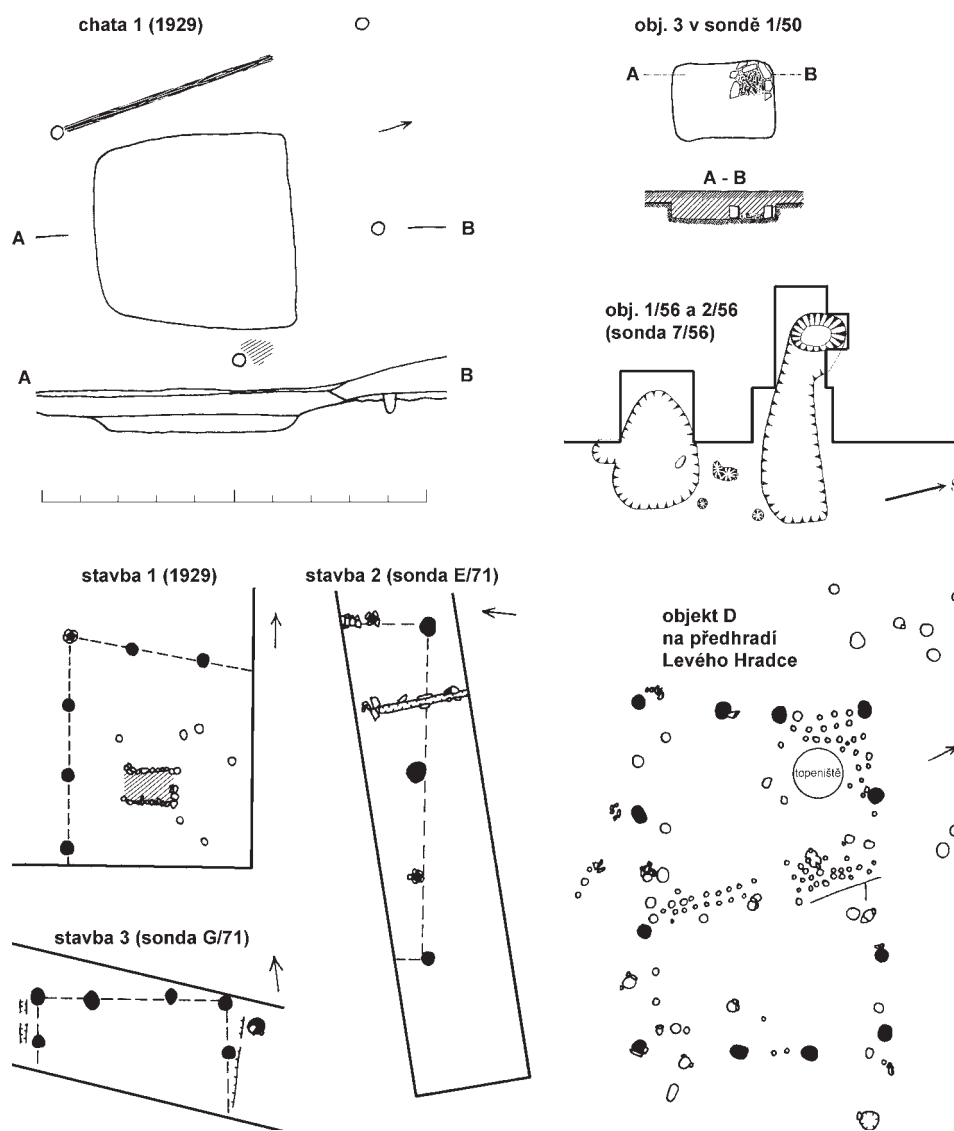
Časové zařazení staveb 2 a 3 striktně na základě keramických nálezů ze zásypů sloupových jam by ukazovalo na horizont archaických zduřelých okrajů (i když v obou případech se jejich ojedinělé zlomky našly vždy jen v jediné z jam), ale zásypy sloupových jam neposkytují příliš věrohodné svědectví (srov. výše). S ohledem na poměrně velké rozměry těchto tří staveb i na určité jejich konstrukční podobnosti s budovami v jiných opevněných lokalitách je snad pravděpodobnější, že náležejí do éry existence libušínského hradiště.

Vedle nadzemních sloupových/kúlových domů vznikaly na akropoli také zahloubené stavby – není jich ale mnoho. Patří k nim tzv. *chata I*, kterou představuje nehluboký pravouhlý objekt s plochou 25 m² objevený v r. 1929 pod tzv. Libušinou mohylou, jehož obytnou funkci nelze vyloučit, i když postrádá pozůstatky topeniště (obr. 24; 27). Dále sem spadají ještě dvě malé zemnice 2/50 a 3/50, které mohou pocházet také z doby po zániku hradiště. Obě měly nevelkou plochu kolem 5 m², a sloužily proto spíše výrobním účelům nebo jako součást nadzemních staveb neurčitelné funkce (obr. 24).

Můžeme tedy shrnout, že na akropoli se nacházelo několik obytných domů (zjištěny tři) s nadzemní sloupovou konstrukcí. Jejich výskyt se soustřeďuje možná nikoliv náhodně na plochu severně a severozápadně od kostela.¹⁸ Archeologické bádání naznačuje, že sloupové nebo kúlové stavby se v 10.–12. stol. uplatňovaly častěji na hradištích, zatímco na venkově převažovaly zahloubené nebo nadzemní srubové stavby (k venkovské architektuře srov.

¹⁷ Ponecháme-li stranou skutečné halové stavby, lze uvést příklady z Mikulčic, z Břeclavi – Pohanska (Dostál 1987, obr. 9), z Vlastislavi (Váňa 1968, 100–102), Bíliny (Váňa 1976, 425) nebo libušínským stavbám podobné objekty z nedaleké Budče (zejm. obj. XXII ale i jiné; Bartošková 2004, 312, obr. 3; Váňa 1995, obr. 48 a 76).

¹⁸ Další sloupové jámy se našly v sondách 1/50 a 2/50 západně od kostela, nelze je však datovat a přítomnost budov podobných stavbám 1–3 se mezi nimi neprojevuje (obr. 23).

Obr. 24. Vybrané sídlištní objekty pocházející pravděpodobně z doby existence hradiště. Pro srovnání s libušinskými stavbami 1–3 uveden objekt D z předhradí Levého Hradce (upraveno podle Vařeka 2001).
 Fig. 24. Selected settlement features likely dating to the period of the stronghold. Feature D from the foreground of Levý Hradec is shown for comparison with structures ("stavba") 1–3 at Libušín (modified from Vařeka 2001).

naposledy *J. Klápště* 2005, 184). Podobnou situaci ve velkomoravském období konstatoval *B. Dostál* (1987, 22), který křivé nebo sloupové konstrukce považuje za projev vlivu germánské stavební kultury. Vyjma nadzemních domů se na akropoli nacházelo také několik částečně zahloubených staveb (zjištěny nejvýše tři).

Počet stavebních objektů zjištěných na akropoli je navzdory rozsahu výzkumu (odkryto bylo úctyhodných 1450 m²) velmi malý. Nezaznamenáváme zde žádné usedlosti ani žádné jiné náznaky seskupování jednotlivých staveb do větších celků. Nenalezl se žádný dvorec obklopený palisádovými žlaby, s nimiž se setkáváme na nedalekém a časově souběžném budečském hradišti (Bartošková 2004). Neobjevily se ani žádné stavby z kamene nebo s kamennou podezdívkou vyskytující se rovněž na Budči, kde jsou – v případě mohutnějšího provedení – vnímány jako indikátory elit (Bartošková – Štefan 2006, 733–734, 747). Stojí dále za povšimnutí, že absentují také jakékoliv výrobní objekty. I zde ve srovnání s Budčí zjišťujeme zřetelný rozdíl (srov. Bartošková – Štefan 2006, 739). Souhrnně řečeno, obraz libušínského hradiště vytvářený sídlištními objekty je chudý v počtu i ve spektru zastoupených typů, k čemuž dospěl již Z. Váňa (1973, 52).

Popis sídlištních objektů na akropoli zařazených do doby existence hradiště

Stavba 1 (obr. 24–26). Nadzemní stavba kosodélného půdorysu se sloupovou konstrukcí a s topeništěm; orientace podélné osy pravděpodobně sever–jih. Zjištěno šest obvodových sloupových jam ve vzdálenosti 1,6–1,9 m od sebe o průměru 0,35–0,45 m. Byly vyhloubeny do opukové skály do hl. 0,17–0,41 m. Staticky exponovaný rohový sloup po obvodu zpevněn svisle umístěnými kameny. V interiéru sloužilo obdélné ohniště (0,9 x 1,3 m) obložené pískovcovými kameny, kolem něhož bylo rozptýleno šest dalších sloupů, ovšem subtilnějších než z obvodové konstrukce (jámy o \varnothing 0,22–0,35 m a hl. 0,13–0,22 m); možná naznačují přítomnost dýmníku. Z. Váňa a J. Kabát (1971, 250–252) v některých z těchto sloupů vidí také pozůstatky dělicí příčky. Nebyla zjištěna úprava podlahy, poloha vstupu ani mazanice. Výzkum z r. 1929.

Literatura: Böhm – Wagner 1934, 17; Váňa – Kabát 1971, 250–252. **Interpretace:** Nadzemní jednopodlažní obytná stavba s ohništěm umístěným ve střední části interiéru. **Datování:** Nelze stanovit. Z nejnižší mechanické vrstvy v prostoru stavby sice pocházejí nějaké nálezy (nejmladší prvek mezi nimi zaujímá archaický zdruť okraj a zlomek zvonovité misky), avšak stratigrafická vazba mezi nimi a stavbou není známa.

Stavba 2 (obr. 24). Nadzemní obdélná stavba se sloupovou konstrukcí, odkryta jen jižní stěna v délce 8,6 m a část východní stěny. Orientace podélné osy patrně východ–západ. Zjištěno pět obvodových sloupových jam, dvě z nich zpevněny po obvodu kameny. Nestejná vzájemná vzdálenost jam se pohybovala mezi 1,45–3,9 m a jejich průměry mezi 0,18–0,46 m. Zahloubeny byly do opukové skály do hl. 0,15–0,35 m. Ve východní stěně u sloupu č. 5 zjištěny příčně vedle sebe naskládané kameny, které podle některých analogií můžeme označit za pozůstatek prahu: vstup by pak byl umístěn v podélné ose. Topeniště, členění interiéru a úprava podlahy nezjištěny, chybí také nálezy mazanice. Souvislost (odvodňovací?) žlábků zjištěného mezi sloupem 1 a 4 se stavbou je nejasná. Ve dvou sloupových jamách zachovány zbytky dřeva, zřejmě sloupů. Výzkum z r. 1971. **Literatura:** Váňa 1975, 55, 56, 59. **Interpretace:** Nadzemní jednopodlažní stavba; patrně analogická ke stavbě 1. **Datování:** Opřít se můžeme jen o keramický soubor ze zásypu sloupových jam (celkem 58 zl. s pěti okraji), jehož nejmladší prvky představují dva zlomky náležející horizontu archaických okrajů a vzhůru vytažených okrajů provedených v pražské šedé keramice s krupičkovitým povrchem, které se podle současného datování vyráběly ve 2. třetině 11. – 1. třetině 12. století. Tyto zlomky se mohly do zásypu dostat dodatečně, po vyhnití kúlů.

Stavba 3 (obr. 24). Nadzemní obdélná stavba se sloupovou konstrukcí, odkryta jen severní část půdorysu o šířce 5 m; orientace podélné osy pravděpodobně sever–jih. Zjištěno bylo sedm obvodových sloupových jam, jejichž vzájemná vzdálenost se pohybovala mezi 1,2 – 2,1 m a průměry mezi 0,27 – 0,40 m. Zapuštěny byly do opukové skály do hl. 0,08 – 0,40 m. Stěny ze dvou stran lemovaly žlábků. Topeniště, členění interiéru, úprava podlahy nebo stěn nezjištěny. Výzkum z r. 1971. **Literatura:** Váňa 1975, 58, 59. **Interpretace:** Nadzemní jednopodlažní stavba; patrně analogická ke stavbě 1 a 2. **Datování:** Opřít se můžeme jen o keramický soubor ze zásypu sloupových jam (celkem 29 zl. s devíti okraji), jehož nejmladší prvky představují 3 zlomky náležející horizontu archaicky zdruřelých okrajů a okrajů, které se podle současného datování vyráběly ve 2. třetině 11. – 1. třetině 12. století. Tyto zlomky se však mohly do zásypu dostat dodatečně, po vyhnití kúlů.

Obr. 25. Stavba 1 (výzkum 1929).
Fig. 25. Building no. 1 (excavated in 1929).

Obr. 26. Stavba 1 s detailem topeniště (výzkum 1929).
Fig. 26. Building no. 1 with detail of hearth (excavated in 1929).

Obr. 27. Chata I od západu s přiléhajícím zetlelým trámem v popředí (výzkum 1929).
Fig. 27. Sunken hut I from the west with adjacent decayed beam in the foreground (excavated in 1929).

Chata I (obr. 24; 27). Čtvercová jáma s rovným dnem vylámaná do opukové skály. Rozměry 5 x 5 m, hl. 0,39 m pod úroveň podloží. Topeniště nezjištěno. V jejím okolí se nacházely čtyři sloupové jámy, mezi dvěma z nich ležel zuhelnatělý trám o šířce 0,15 m a délce 5,6 m. Příslušnost této povrchové konstrukce k zahluobené stavbě však není jistá. **Interpretace:** Zemnice o výměře 25 m² bez zjištěného topeniště. Mohla sloužit k výrobě či skladování, vyloučit ale nelze ani obytnou funkci. Úprava podlahy, poloha vstupu, a konstrukce stěn neznámé. **Literatura:** *Böhm – Wagner 1934, 22–25*. **Datování:** Ze zásypu pochází 9 ker. zlomků, z nichž nejmladší nepřesahují horizont s kalichovitými okraji. Chata by tak mohla zaniknout v intervalu 2. třetiny 10. – pol. 11. stol., ale toto datování je pro malý počet nálezů nejednoznačné.

Obj. 2/50 (obr. 24). Pravoúhlá jáma se svislými stěnami a rovným dnem vylámaná do opukové skály. Délka jedné strany 2,55 m (zbývající stěny pokračovaly mimo sondu, zachyceny byly v délce 0,87 m), hl. 0,58 m pod úroveň podloží. Topeniště nezjištěno. **Interpretace:** Nevelká zahluobená stavba (pokud čtvercového půdorysu, pak o výměře 6,5 m²) nebo část větší nadzemní stavby, která patrně nebyla určena k obývání, ale spíše k výrobě nebo skladování. Její plocha nebyla zcela prozkoumána, a proto nelze vyloučit přítomnost topeniště. Úprava podlahy, poloha vstupu, konstrukce stěn a krovu neznámé. **Literatura:** *Váňa – Kabát 1971, 230, 250, 252*. **Datování:** Ze zásypu pochází celkem 12 ker. zl. se dvěma okraji. Mezi nimi se jako nejmladší prvek objevuje pražská šedá keramika s krupičkovitým povrchem, kterou lze zhruba zařadit do doby od 1. pol. 10. do ca 2. třetiny 12. století. Nelze vyloučit, že objekt může spadat nejen do doby existence opevnění, ale také do doby po jeho zániku.

Obj. 3/50 (obr. 24). Obdélná jáma se svislými stěnami a rovným dnem vylámaná do opukové skály. Rozměry 2,65 x 2 m, hl. 0,37 m pod úroveň podloží. V severových. rohu zjištěno ohniště (0,6 x 0,6 m) obložené ze tří stran opracovanými pískovcovými kameny (tj. použita tatáž hornina jako u ohniště ve stavbě I). **Interpretace:** Nevelká zahluobená stavba nebo část větší nadzemní stavby o výměře asi 5,2 m² s otopným zařízením. Kvůli malé ploše není pravděpodobná obytná funkce, spíše sloužila jako výrobní nebo skladovací objekt. Úprava podlahy, poloha vstupu, konstrukce stěn a krovu neznámé. **Literatura:** *Váňa – Kabát 1971, 230, 248, 250*. **Datování:** Ze zásypu pochází 9 ker. zlomků (bez okrajů), mezi nimiž

Obr. 28. Pohled do jedné z budov z pozdního středověku objevených na severním okraji akropole – jako schod zde sloužil druhotně použitý náhrobek z blízkého hřbitova (výzkum 1929).

Fig. 28. View of one of the buildings from the Late Middle Ages discovered on the north edge of the elevated stronghold area – a tombstone taken from the nearby cemetery was used as a step (excavated in 1929).

se jako nejmladší prvek objevuje pražská šedá ker. s krupičkovitým povrchem, která se vyskytovala od 1. pol. 10. do ca 2. třetiny 12. století. Nelze vyloučit, že objekt může spadat nejen do doby existence opevnění, ale také do doby po jeho zániku.

První a druhé předhradí

Zástavba na obou předhradích je podstatně řidší než na akropoli. Ve všech dvanácti výkopech, které na nich byly provedeny a jež dohromady zaujímají plochu přes 900 m², podařilo se zjistit jedinou kumulaci objektů ve středu prvního předhradí (*obr. 21: B*). Podle datování nálezů z jejich zásypu spadají tyto objekty nejspíše do doby existence hradiště (nejmladší nálezy v nich představuje keramika s kalichovitými okraji), případně mohly zasahovat do doby následující (pouze v jediném objektu 1/70 se v zásypu našel také menší počet archaicky zduřelých okrajů). Konstrukční podoba ani funkce objektů není známa a jejich neurčitá morfologie a uspořádání relativizuje tvrzení Z. Váni (1975, 54), že tvořily součást tří nadzemních staveb. Mimo tuto prostorově omezenou kumulaci jím se v ostatních sondách objevily již jen zcela nepatrné pozůstatky blíže neznámých objektů (tři sloupové/kulové jámy a dva krátké žlábký) v jihozáp. koutě prvního předhradí (*obr. 23*). V žádné ze sond se nepodařilo zjistit výrobní objekt ani movité doklady výrobní činnosti (srov. níže). Lze namítnout, že nízký počet staveb a objektů je dán postupem výzkumu po mechanických

vrstvách, avšak nezávisle ho potvrzuje nízký počet sídlištních nálezů. Spočítáme-li jednotlivé zlomky keramiky pocházející z celého nadloží (tvořeného šedohnědou hlínou o mocnosti, která se na temeni ostrožny pohybovala mezi 25–50 cm), dospějeme k názoru, že zdejší osídlení muselo být mnohem řidší, než na akropoli.¹⁹

Z uvedeného výčtu vyplývá, že osídlení obou předhradí bylo velmi řídké. Druhé libušínské předhradí by mohlo spadat do skupiny předhradí, na něž upozornil J. Sláma a která se vyznačují minimálními stopami osídlení i na jiných hradištích (*Sláma 1981*). Naproti tomu skrovný výskyt sídlištních pozůstatků na prvním libušínském předhradí je překvapující. Výzkumy obdobných areálů na soudobých a (rozsahem a členěním) srovnatelných hradech v Čechách přinášejí spíše doklady intenzivního osídlení, které někdy provázejí pozůstatky neagrární výroby²⁰ a dokonce i přítomnost sakrálních staveb (např. *Žatec; Čech 2004*, 91–102). Nevyužitou plochu prvního libušínského předhradí lze nejspíš vysvětlit řídkým osídlením hradiště. S tímto vysvětlením koreluje redukce původního hradiště na pouhou akropoli, popsaná v kapitole o vývoji fortifikačního systému.

Otázka hiátu v osídlení hradiště

Z. Váňa se domníval, že hradiště vystavěné podle jeho datování přibližně na konci 9. stol. bylo brzy, na počátku 10. stol., opuštěno. Po zhruba stoletém hiátu mělo být znovu osídleno, opět jen na krátkou dobu, snad v souvislosti s tažením vojsk Jindřicha II. do Čech v r. 1004.²¹ Jako argumenty pro hiát v osídlení, doprovázený (v pojetí Z. Váni) dvěma samostatnými fázemi existence hradiště, uvádí tento autor malou intenzitu osídlení²² a „druhotnou úpravu hradeb naznačující svou odlišnou technikou... určitý časový odstup mezi oběma fázemi“. Datování Váňovy druhé fáze na přelom 10. a 11. stol. bylo opřeno o datování rytin nalezených na jedné z opěrných, dodatečně vystavěných zdí (*Váňa 1973*, 67–68). Tímto způsobem měl být vysvětlen nesoulad mezi malou intenzitou osídlení a poměrně dlouhým obdobím, které uběhlo od Váňou udávaného založení hradiště na konci 9. stol. do jeho definitivního zániku na počátku 11. století. Avšak tím, že vznik hradu posunulo zde prezentované revizní zpracování do mladší doby, délka trvání hradiště se zkracuje a předpoklad hiátu se stává málo pravděpodobným. Zastavme se proto v krátkosti u argumentů vyslovených Z. Váňou pro dvě samostatné fáze.

Představu o malé intenzitě osídlení sice podpořilo i revizní zpracování, jež však zároveň nepostihlo žádné projevy diskontinuity. Na ploše hradiště, jehož hradby vznikly a zanikly ještě v období výroby keramiky s kalichovitými okraji, představují zlomky tohoto keramického horizontu relativně nejčetněji zastoupenou nálezovou skupinu, což domněnku hiátu nepodporuje. Mimochodem, ani po zániku opevnění zřej-

¹⁹ Např. ze šesti sond 1–6/56 na prvním předhradí o celkové výměře přes 300 m² pochází pouhých 104 ker. zlomků a ze sondy 8/56 na vnějším předhradí (70 m²) dokonce pouhé dva zlomky. Musíme ještě vzít v úvahu, že mezi nimi se navíc vyskytují zlomky pocházející z doby, kdy hradiště ještě nebo už nestálo.

²⁰ K dokladům osídlení na předhradí srov. např. Budeč (*Bartošková – Štefan 2006*), Levý Hradec (*Tomková 2001*), Libici (*Princová – Mařík 2006*) Žatec (*Čech 2004*, na různých místech) nebo předpolí Staré Boleslavi (*Boháčková 2006*).

²¹ Proti spojitosti hradiště s touto historickou událostí vystoupil J. Sláma (*1977*, 60–65).

²² Malou intenzitou osídlení je však tímto autorem poněkud nekonzistentně dokládána zároveň pevnostní funkce hradu, který byl osídlován jen při „občasném přechodném ubytování větší vojenské hotovosti“.

mě nebyla plocha hradiště opuštěna, jak se domníval Z. Váňa (1973, 79), neboť v nálezech je velmi bohatě zastoupen i následný keramický horizont s archaickými zduřelými okraji.

Váňovým argumentem pro druhé samostatné využití hradiště na přelomu 10. a 11. stol. je dodatečná oprava opevnění, ke které podle jeho názoru došlo v jediné narychlo uskutečněné stavební fázi (Váňa 1973, 43–44, 78). Opěrná zeď přiložená dodatečně podél celé jižní hradby akropole a prvního předhradí, oprava druhé příčné hradby (k níž po částečné destrukci způsobené požárem byly zvnějšku přiloženy dvě zdi; obr. 10: 7, 8)²³ a konečně opevnění studánky a s ní související přestavba severní brány měly podle Z. Váni (1973, 40–41) vzniknout současně. Dokladem má být použití jílu jako pojiva a absence dřevěných klestín, čímž se tyto zdi odlišují od způsobu výstavby původního opevnění. Na rozdíl od Z. Váni se však nedomnívám, že by charakter těchto konstrukcí nutně dokládal jejich současný vznik. Stojí za povšimnutí, že všechny tyto zdi byly umístěny v nestabilních polohách – na prudkém svahu (příhrádce se studánkou), na hraně svahu (na jižním obvodu akropole a prvního předhradí) nebo na hromadě kamenné destrukce (oprava sesuté druhé příčné hradby). Mohou tedy představovat jen nevhodnější stavebně technické řešení využívající jílu jako pojiva, které o době svého vzniku nic nevyovídá. Poslední spornou otázkou je Váňovo absolutní datování vzniku druhotně přistavěných zdí²⁴ na přelom 10. a 11. století. Východiskem mu bylo několik rytin nalezených na opěrné zdi (v místě styku jižní obvodové hradby prvního předhradí a akropole), které podle ikonografického rozboru spadají právě do této doby. Datování rytin však pro vznik těchto zdí přináší pouze *terminus ante quem*. Všechny tyto skutečnosti nepodporují tvrzení o hiátu v užívání hradu. Navíc řada nálezů dokládá, že osídlení ostrožny pokračovalo i po zániku hradeb – ani z tohoto hlediska není úvaha o hiátu v osídlení příliš pravděpodobná.

Problematika kostela a pohřbívání v raném středověku

Nacházel se na hradišti kostel již v 10. století? Tato otázka se podle soudobých představ jeví jako velmi důležitá pro posouzení funkce libušínského hradiště. V případě jejího kladného zodpovězení by Libušín tvořil součást nevelké skupiny opevněných center 10. stol., s jejichž pomocí Přemyslovci budovali svou vládu v Čechách. Znamenalo by to, že Libušín nebyl pouhou pevností, jak se domníval Z. Váňa.

Ve středu libušínské akropole se nachází kostel zasvěcený sv. Jiří, jehož nejstarší části pocházejí podle umělecko-historického bádání teprve z vrcholného středověku (Poche ed. 1978, 258).²⁵ To také neopomněl zmínit Z. Váňa, který vznik kostela v 10. stol. nepředpokládal (srov. Váňa 1975, 59). Ovšem jak známo, doba založení kostela a datování stojící budovy se zpravidla rozcházejí. J. Lešný (1975, 343) a po něm J. Sláma (1977, 276–277; 1988, 37) ukázali, že kostely zasvěcené sv. Jiří se v Čechách objevují také na jiných hradištích sahajících do 10. stol. a v některých případech je tam také pro tuto dobu potvrzují písemné prameny. Dále argumentovali, že vznik sakrální stavby na libušínské ostrožně teprve ve vrcholném středověku je málo pravděpodobný, neboť podle archeologických

²³ Jejich založení na povrchu destrukce svědčí dle J. Kabáta o spěšné opravě střední hradby. Původní interpretace, podle níž tyto zídky přesahovaly korunu starší hradby, a vytvářely tak její předprseň (Kabát 1953, 747), byla v závěrečné publikaci (Váňa – Kabát 1971, 223) změněna v tom smyslu, že nedosahovaly výšky starší hradby, a představovaly tudíž opěrnou konstrukci, kterou nacházíme také podél jižní obvodové hradby akropole a prvního předhradí.

²⁴ K dispozici nejsou žádné nálezy, které by mohly svou stratigrafickou polohou přispět k časovému zařazení těchto zdí.

²⁵ Dosavadní stavebněhistorický průzkum této památky se nerozvinul do takové míry, aby uvedené datování pozměnil.

zjištění se zde v této době nacházelo jen nevelké sídliště. Tyto úvahy, jakkoliv přesvědčivé, se však neopírají o jednoznačné archeologické doklady.

Výzkum v kostele nebo jeho bezprostředním okolí nebyl uskutečněn.²⁶ Podle tvrzení Z. Váni a J. Kabáta se na ploše hradiště nenašly žádné stopy raně středověkého pohřebiště. Při archeologickém výzkumu se podařilo zjistit jen dvě polohy pohřbívání, obě v areálu akropole, datované oběma autory do pozdější doby. První polohu prozkoumanou J. Kabátem v r. 1950 v západní části akropole tvořil samostatný hřbitůvek (odkryto 19 hrobů) z 16.–18. stol.²⁷ (*obr. 30: B*; více *Váňa – Kabát 1971*, 188, 227, *obr. 18: 1*). Druhou polohu s 10 hroby H1–10/71 (*obr. 30: A*) prozkoumal Z. Váňa r. 1971 podél jižní ohradní zdi dnešního hřbitova (*Váňa 1975*, 54–55, 59; zde i popisy hrobů). V těchto hrobech nebyla až na jednu opaskovou přezku nalezena žádná výbava, přesto je Z. Váňa (*1973*, 50) zařadil do pozdního středověku až novověku, což přijalo i ostatní bádání (např. *Sláma 1988*, 37; *Mašková 2005*, 12, 14, *obr. 3: 6*). Proti datování druhé zmíněné polohy s pohřby však vystávají vážné výhrady.

Především musíme odmítnout *Váňovu* (*1975*, 59) úvahu o nějaké souvislosti jím objevených hrobů s prvou polohou pohřbívání, tvořenou samostatným hřbitůvkem z 16.–18. století. Vylučuje ji už pouhý pohled na plán naleziště (*obr. 23*). Tomuto datování rovněž nenasvědčuje zřetelná odlišnost výbavy a úpravy a v neposlední řadě absence středověkých až novověkých nálezů v zásypech, které se jinak ve velkém množství (v podobě keramiky i kovových nálezů) nacházely v terénu nad těmito hroby. Naopak, vše nasvědčuje tomu, že H1–10/71 ve skutečnosti náleží do raného středověku; hrobové jámy se našly v rozestupech bez náznaků etážového pohřbívání nebo jakéhokoliv vzájemného narušení; ve většině hrobů bylo nalezeno kamenné obložení, charakteristické právě pro mladší dobu hradištní. Mrtví byli uloženi s nataženými rukama podél těla nebo s dlaněmi v pánvi a nikoliv s rukama zkříženými přes břicho nebo prsa, jak bylo běžné ve vrcholném středověku (např. *Hrdlička – Richter 1974*, 139–149; *Krumphanzlová 1966*, 285) nebo novověku, jak ukazují libušínské nálezy (*obr. 30: B*). Předatování Váňových hrobů do raného středověku podporuje vedle těchto skutečností také jejich poloha na vnější straně současné hřbitovni zdi kolem kostela, kde se nejspíš ocitly v důsledku zmenšování plochy hřbitovů, k němuž v Čechách docházelo masově právě kolem přelomu raného a vrcholného středověku (*Ježek 1998*; *Štefan – Varadzin 2007*, 40–41, *tab. 1*).

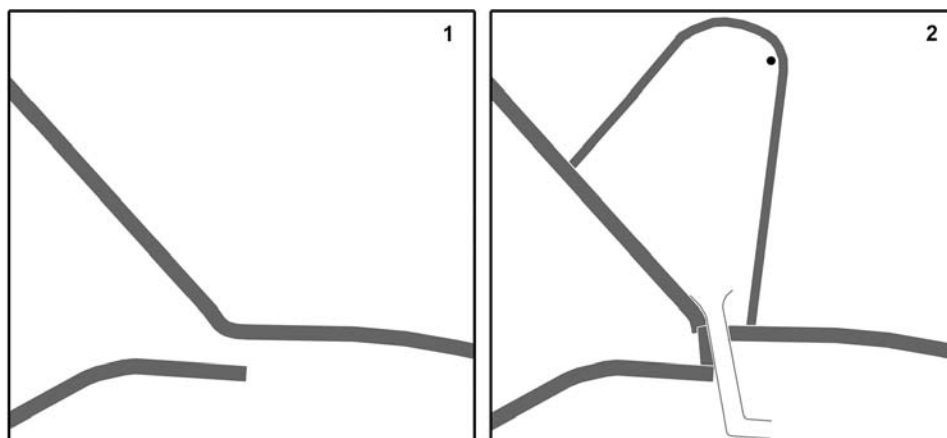
Na základě těchto indicií nutno uznat, že hroby prozkoumané Z. Váňou pocházejí s velkou pravděpodobností z období před pol. 13. století. Keramické zlomky ze zásypů hrobů 2 a 3 ukazují na jejich vznik ve 12. – 1. pol. 13. století.²⁸ To nasvědčuje nejen existenci hřbitova v centrální části akropole nejpozději v této době,²⁹ ale s největší pravděpodob-

²⁶ V r. 2005 uskutečnil R. Křivánek elektromagnetický průzkum v interiéru současné stavby, který však nepřinesl jednoznačné výsledky.

²⁷ Z celkem 19 odkrytých hrobů s 21 pohřby pocházejí např. 1 knoflík, 2 růžence, 3 skleněné medailony s P. Marií, 1 pletená čelenka a 1 přezka/spínadlo ze spleteného bronzového drátu (*Kabát 1951*).

²⁸ Celkem se v zásypech našlo dvanáct zlomků, které se svými technologickými znaky hlásí k větším souborům z obj. 2 v sondě F/71 a z obj. 1/50, spadajícím právě do této doby.

²⁹ Patrně k tomuto hřbitovu patřily tři jednoduché nezdobené náhrobníky zřejmě mladohradištního stáří, objevené na různých místech akropole (srov. *obr. 28*). Dva byly použity ve stavbách z pozdního středověku, odkrytých v r. 1929 na severním okraji akropole (*Böhm – Wagner 1934*, 12, 16), jeden (pískovcový) ležel volně pohozyený západně od hrobu 3 prozkoumaného Z. Váňou (*Váňa 1975*, 55).

Obr. 29. Severní brána akropole. Schématické znázornění první fáze (průchod mezi akropolí a předhradím) a druhé fáze (průchod na předhradí zazděn krátkou zídkou, podél níž probíhá úvoz vylámaný do skály a směřující ke studánce; areál se studánkou přihrazen kamennou zdí pojenou jílem).

Fig. 29. North gate of the acropolis. Schematic depiction of the first phase (passageway between the acropolis and the inner bailey) and the second phase (passageway to the bailey filled with a short wall along which runs a track carved into the rock leading to the spring; the area with the spring is enclosed with a stone wall with clay mortar).

ností také existenci kostela na hradišti již v raném středověku.³⁰ Pro přesnější datování kostela sv. Jiří v rámci raného středověku ale nemáme žádné opory, a nelze proto říci, zda vznikl již v době existence hradiště (před 2. pol. 11. stol.) nebo později.

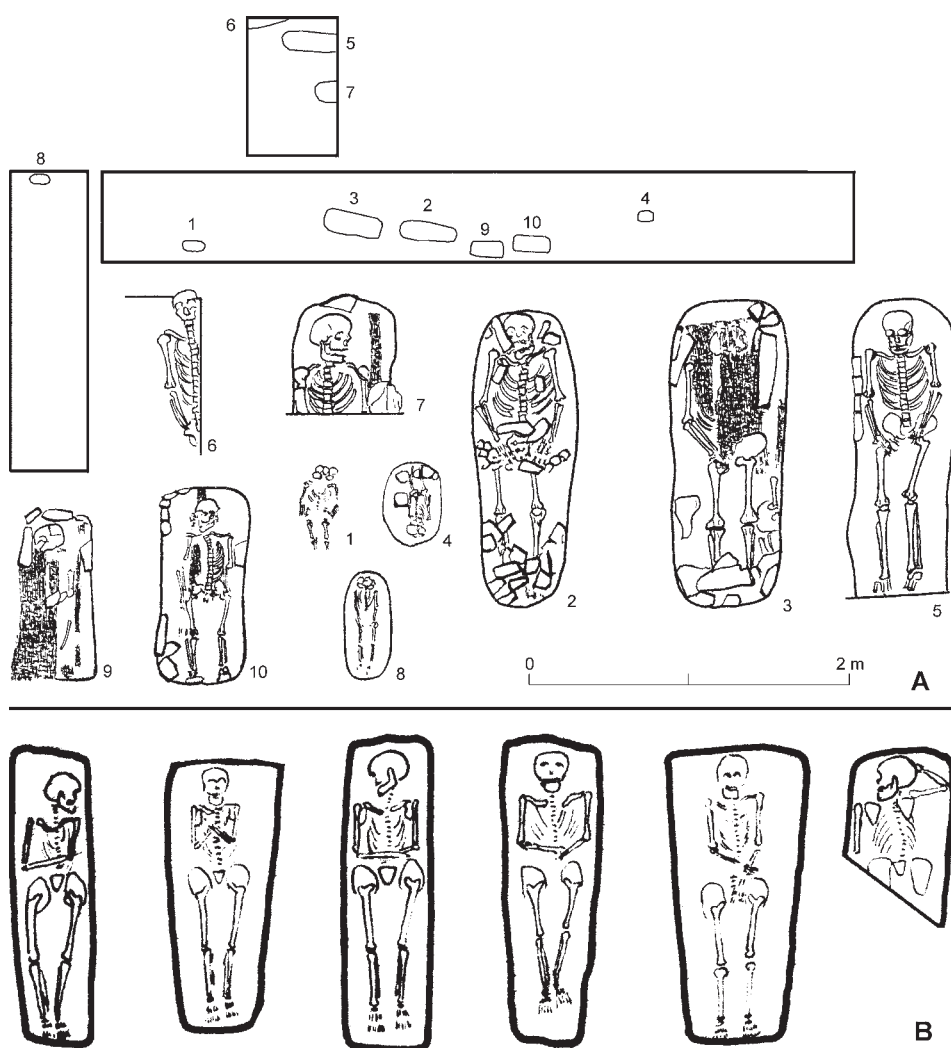
Otázky vzniku kostela se dotýká také rekonstrukce komunikační osnovy. Spojnice mezi úvozem v severní bráně a jihovýchodní branou neprobíhala přímou a nejkratší cestou přes jádro akropole, ale podél vnitřního obvodu akropole. Dokazuje to téměř pravouhlé zahnutí úvozu v severní bráně směrem na východ (obr. 29: 2). Lze předpokládat, že důvodem vedení cesty po této delší trase byla přítomnost centrálně umístěné, nepochybně významné stavby. Tato stavba se zde nacházela již v době existence hradiště, z níž pochází úvoz v severní bráně, a je možné, že touto stavbou byl právě kostel sv. Jiří.

Movité nálezy

Při novém zpracování libušínských výzkumů byly prostudovány veškeré nálezy, i když nutno zdůraznit, že ne všechny se vážou k době existence hradiště.³¹ Tvoří je přes 6,5 tisíce raně středověkých keramických zlomků a bezmála tři sta nekeramických artefaktů. Velká část z nich byla již zveřejněna: nekeramické nálezy z výzkumů z let 1949–1966 téměř úplně podávají Váňa – Kabát (1971, 257–292), z posledních dvou sezón výzkumu (1970–1971)

³⁰ Nekropole bez sakrálních staveb byly v této době málo obvyklé (naposled Štefan – Varadzin 2007).

³¹ Stranou ponecháme ekofakty, které všude představuje několik uhlíků a zanedbatelný počet zvířecích kostí.

Obr. 30. Hrobové nálezy v prostoru akropole. A – hroby (H1–10/71) objevené Z. Váňou v r. 1971 jižně od současného hřbitova (srov. obr. 21: A), s největší pravděpodobností mladší doba hradištní; B – výběr z hrobů objevených J. Kabátem v r. 1950 v Z části akropole v sondách 1–2/50 (srov. obr. 22), 16.–18. století. Srovnání obou skupin ukazuje odlišnosti v hrobové úpravě a v uložení zemřelých.

Fig. 30. Grave finds on the acropolis. A – graves (H1–10/71) discovered by Z. Váňa in 1971 south of the current cemetery (cf. fig. 21: A), in all likelihood from the 12th century; B – selection of graves discovered by J. Kabát in 1950 in the W part of the acropolis in trenches 1–2/50 (cf. fig. 22), 16th–18th centuries. A comparison of the two groups reveals a difference in grave treatment and the laying of the bodies of the deceased.

byly publikovány jen výběrově (Váňa 1975, 52–58) a takřka nezveřejněny zůstaly nálezy z Böhmovy předválečného výzkumu. Při pročitání příslušných kapitol ve zmíněných publikacích, pojednávajících o životě na hradišti na základě movitých nálezů, může čtenář snadno získat dojem, že všechny patří do doby existence hradiště (např. Váňa 1973, 54–58).

Ukázalo se však, že tam, kde to lze podle nálezového kontextu určit, je (převážná) část nálezů bezpečně mladší nebo jejich nálezová situace není v naprosté většině vůbec známa. To představuje velký problém zejména u nekeramických nálezů (kontext znám pouze u 14 % z nich), jejichž synchronizace s dobou existence hradiště je zpravidla nemožná.

Doklady sociálního postavení obyvatel hradiště

Nemalý význam pro postižení sociálního spektra raně středověkých pohřebišť a sídlišť je v archeologii přikládán militáriím. Z výzkumu tohoto hradiště pocházejí čtyři hroty šípů, ale žádný nelze datovat podle nálezových okolností. Na základě typologického určení mohly být tři z nich užívány již v raném středověku, zatímco čtvrtý nejdříve ve 13. století.³² Tři byly nalezeny na akropoli a jeden v opevněném areálu studánky. Další a zároveň poslední předmět, který můžeme – tentokrát s výhradami – zařadit mezi militária, představuje kovová objímka považovaná Z. Váňou za botku kopí nebo hrot oštěpu. Skutečná funkce tohoto předmětu i jeho datování do raného středověku však zůstávají pouhým dohadem.³³ I v případě, že by uvedené šipky i „botka kopí“ náležely do doby existence hradiště, pak by dokládaly zcela běžné zbraně, bez indikace sociálního statusu.

Z pozůstatků jezdecké výstroje se na hradišti objevila pouze jedna ostruha, ta ale pravděpodobně spadá do doby po zániku hradiště.³⁴

K luxusnějším nebo náročněji provedeným předmětům zřejmě náleží zdobená kostěná střenka nože,³⁵ spadající bezpečně do raného středověku. Provedení výzdoby (zejména užití žebříčku a klikatky) ukazuje patrně na českou provenienci.³⁶ Podobné střenky představují na českém území poměrně zřídka nález, přesto či spíše právě proto je její sociální výpověď nejasná. Dále upozorníme na zdobenou kostěnou destičku neznámé funkce (obložení schránky?).³⁷ Protože se našla pod destrukcí první příčné hradby, lze jí datovat do doby před zánikem hradiště. Cennějším předmětem mohl být také dvoustranný třívrstvý kostěný hřeben, jehož ozdobné destičky se nezachovaly.³⁸ Ani oba poslední případy neposkytují jednoznačné sociální zařazení jejich majitelů, zvláště pokud představují solitéry.

³² Další údaje k těmto šípkám: 1) jedna pochází ze sondy 2/50, spadá pod typ A1a dle A. Ruttkaye (1976, 325–333) řazený do celého raného i vrcholného středověku (*Váňa – Kabát 1971*, 272, obr. 65:1); 2) jedna ze sondy 25/50, typ A8 řazený do 9.–13. stol. (*Váňa – Kabát 1971*, 272, obr. 65:11); 3) jedna ze sondy F/71, typ B11 řazený do 13.–14. stol. (*Váňa 1975*, 57, obr. 7: 3; tato šipka je v textu omylem řazena do zásypu obj. 2, ve skutečnosti byla nalezena nad ním; na obrázku omylem lokalizována do sondy A/71); 4) jedna ze sondy A/71 (př. č. 6/71), typ A5 řazený do 9.–13. století.

³³ Objímka vyobrazená *Váňou* a *Kabátem* (1971, 270, obr. 65: 4) byla nalezena v sondě 3a/50 pod ornici.

³⁴ Ostruha s pyramidovým bodcem byla nalezena ve výplni obj. 2 v sondě F/71 (*Váňa 1975*, 57, obr. 6: 6), zasypaném v horizontu keramiky s archaickými zdurčelými okraji. Analogické ostruhy jsou ve střed. Evropě datovány do 11.–12. stol. (např. *Hilczzerówna 1956*, 43–58).

³⁵ Pochází ze sondy 19/49, z destrukce příčné hradby akropole. Vyobrazení a popis *Váňa – Kabát* (1971, 280, obr. 58: 1, 67: 6).

³⁶ Za konzultaci děkuji A. Bartoškové.

³⁷ Vyobrazení a popis *Váňa – Kabát* (1971, 282, obr. 58: 3, 67: 5). I v tomto případě je česká provenience pravděpodobná (A. Bartošková).

³⁸ Popis a vyobrazení *Váňa – Kabát* (1971, 280, obr. 58: 4, 67: 3). Pochází z vnitřní destrukce příčné hradby akropole, ze sondy 1/49.

Za předmět vyšší hodnoty lze konečně označit nůž vyrobený technikou napodobující damaskování (*Pleiner – Plzák – Quadrat 1956*, 317–333).³⁹ Svou cenou sice tyto čepele nepochybně přesahovaly jednoduché výrobky,⁴⁰ avšak jejich výskyt také ve venkovském prostředí⁴¹ ukazuje, že je nelze přímočaře spojovat s výše postavenými skupinami obyvatel.

Tím je bilance potenciálních dokladů sociálně výše postavených nebo majetnějších obyvatel libušínského hradiště vyčerpána. Jako nejdůležitější se jeví tyto skutečnosti: 1) Počet militárií je překvapivě nízký a navíc ani v jednom případě nelze vyloučit, že náležejí do období po zániku hradiště. 2) Mezi militárii postrádáme jednoznačné doklady obyvatel s vyšším sociálním statutem. 3) Na hradišti chybějí – s několika málo výjimkami – náročněji provedené výrobky; o skutečně luxusních předmětech nemůže být řeč. 4) Žádný z nálezů pojednaných v této kapitole nepochází z předhradí. První dva body poněkud kontrastují s Váňovým předpokladem ryze vojenské funkce libušínského hradiště.

Po srovnání evidence této kategorie předmětů mezi libušínským a budečským hradištěm⁴² se prvé z nich ukáže jako značně chudé (*tab. 3*). Skromný výčet libušínských nálezů nelze zdůvodnit malým rozsahem výzkumu hradiště – naopak, svou prozkoumanou plochou 2953 m² se řadí k nejlépe poznaným. Jako vysvětlení se nabízí spíše jeho odlišná funkce, příliš krátké trvání, řídké osídlení nebo kombinace těchto faktorů.

Doklady výroby

Také o neagrární výrobě přinesl výzkum jen skromné poznatky. Pro dobu existence hradiště můžeme prokázat výrobu textilií a zpracování kůží. Jako pozůstatek textilní výroby vystupují přesleny a závaží tkalcovského stavu. Většina z celkových 52 středověkých přeslenů (včetně čtyř patrně nedokončených polotovarů) byla rozptýlena na akropoli s určitou kumulací v západní části, zatímco z prvního předhradí známe pouhé čtyři položky a na druhém předhradí nebyly učiněny nálezy žádné. Pouze devět přeslenů pochází z datovatelných nálezových situací, z nichž jenom tři mohly spadat do doby existence hradiště.

Zatímco přesleny souvisejí s první etapou textilní výroby, při níž se spřádáním připravovala vlákna, pak tkaní látek dokládají závaží tkalcovského stavu. Mezi ně lze zařadit tři libušínské předměty, které mají charakteristický diskovitý tvar se středovým otvorem a jež dokážeme jen rámcově datovat pravděpodobně do raného středověku.⁴³ Jejich dosti malý

³⁹ Nůž ze sáčku 131/51 pochází ze sondy 3/51 (v místě jihovýchodní brány).

⁴⁰ Jejich výroba vyžadovala asi 20 po sobě následujících operací, tj. čtyřikrát více než zhotovení běžného nože (*Pleiner 1979*, 249–253), což se jistě projevilo v ceně výrobku.

⁴¹ Z venkovského prostředí jsou zatím v literatuře uváděny po jednom damaskovaném exempláři z pohřebiště v Praze-Lahovicích (1. pol. 10. století; *Pleiner 1979*) a ze sídliště v Mutějovicích (datování kolísá v literatuře mezi 10. a 12. stol.; *Pleiner 1969*, 535, 561–563; *Hošek 2003*, 285).

⁴² Mocnost nadloží a jeho charakter jsou v obou lokalitách obdobné. Budeč trvala o něco déle, neboť vznikla o asi dvě generace dříve a zanikla až v následujícím keramickém horizontu. Úctyhodný je rozsah výzkumu obou lokalit: prozkoumaná plocha na Budči (6163 m²) dosáhla dvojnásobku prozkoumané plochy libušínského hradiště (2953 m²), což představuje 2 % z celkové rozlohy (tj. bez dvou sporných vnějších předhradí 15,2 ha) a na Libušíně 2,8 % (z celkových 10,8 ha). Pomineme-li průzkumy hradeb, v obou případech se kladení sond zaměřovalo na areály akropolí, o nichž proto máme nejlepší informace.

⁴³ Vyobrazení a popis viz *Váňa – Kabát (1971, 284–285, obr. 60: 10, 62: 3, 5)*.

Nalezené předměty		Budeč (6163 m ²)	Libušín (2953 m ²)
militária a jezdecká výbava	pochva, řemení, zástita meče	3–4	
	řemení meče/koňský postroj	2	
	sekera širočina	1	
	hrot šípu	17	0–3
	ostruha	4	0–1
	botka kopí/hrot oštěpu	0–1	
honosné nebo náročněji provedené předměty	kaptorga	2	
	zdobená pochva nože/dýky	2	
	pouzdro tzv. skládacího srpů	1	
	zdobený kostěný hřeben	10	0–1
	obkládací destička	1	1
	zdobená kostěná střenka/rukojeť	1	0–1
ostatní	stilus	2	
Celkem		46–47	1–8

Tab. 3. Přehled a srovnání předmětů nalezených v sídlištních kontextech, které dokládají nebo mohou dokládat přítomnost společenských elit na libušínském a budečském hradišti. Nálezy z budečského hradiště dosud nejsou komplexně zpracovány, takže jejich počet se může na rozdíl od Libušína v budoucnu navýšit. Budeč podle *Bartoškové (1995)* a *Bartoškové – Štefana (2006)*.

počet nepřekvapuje, neboť i na jiných nalezištích z našeho území se vyskytují pouze v omezené míře (*Pleinerová 1999*). Kvůli této jejich poněkud záhadné „vlastnosti“ je obtížné prokázat specializované tkalcovny i v těch opevněných lokalitách, kde se o nich dozvídáme z písemných pramenů (gynecia).⁴⁴ Protože na základě přeslenů nebo závaží je zatím obtížné, ne-li nemožné hodnotit specializaci nebo technologickou úroveň textilní výroby (*Charvát 1990*; avšak v poslední době se v archeologické literatuře prosazuje opačné stanovisko: *Andersson 2005, 47*), není ani jedna z obou kategorií nálezů dostatečnou oporou pro úvahy o významu neagrární výroby v životě libušínského hradiště.

K prokázání specializované výroby nepostačuje ani 31 kostěných šidel/proplétáčků, které snad sloužily k výrobě oděvů a obuvi z kůže nebo lýka (např. *Bartošková 2003, 230–231*). Podle skrovných dosavadních poznatků se nezdá, že by tyto činnosti byly provozovány na hradištích v zásadě větší míře než ve venkovském prostředí. I šidla/proplétáčky pocházejí v Libušíně většinou z prostoru akropole. Do doby existence hradiště však bezpečně spadají pouze dva kusy.

Ostatní výrobní činnosti, které dokážeme zachytit v archeologické evidenci (např. zpracování železa nebo barevných kovů, výroba kostěných a parohových předmětů), nejsou v Libušíně prokazatelné nejen pro dobu existence hradiště, ale ani pro celé raně středověké období. Jedinou výjimku představuje pouze několik kusů železné (patrně kovářské) strusky

⁴⁴ Naopak v areálech otonských falcí nebo hospodářských dvorců představují tkalcovská závaží početně nejvýznamnější složku dokladů výroby (např. *Donat 2001*). Vysvětlením nepočetné evidence u nás může být užívání netrvanlivých materiálů k jejich zhotovování nebo kamenů. Úvaha o časnějším nástupu horizontálního stavu někdy v těchto souvislostech uváděná je nepravděpodobná.

z dílny, nacházející se podle jejího rozptýlu na západním okraji akropole, která však podle mého názoru (odlišného od Z. Váni 1973, 56), spadá až do doby po zániku hradiště.⁴⁵

Můžeme shrnout, že pro dobu existence libušínského hradiště je z výrobních odvětví bezpečně prokázáno pouze zhotovování oděvů nebo obuvi, které se docela dobře mohlo odehrávat v rámci pouhé podomácké výroby. Žádné doklady specializované produkce nebo technicky náročnější řemeslné činnosti nebyly zjištěny. Na předhradí, kde v případě jiných přemyslovských hradišť často zjišťujeme těžiště řemeslných aktivit, zaznamenáváme v Libušíně jen zcela nepatrný počet nálezů, který je v souhlasu s malým počtem i ostatních skupin artefaktů, zmíněným v předchozích kapitolách.

Pokud srovnáme zastoupení těchto nálezů s Budčí (tab. 4), dospějeme ke zjištění obdobně výrazného rozdílu, s jakým jsme se setkali u dokladů sociálně výše postavených obyvatel: libušínské hradiště se ukazuje jako zřetelně chudší. Lze proto pochybovat, že by bylo produkčním centrem své oblasti a je naopak pravděpodobné, že v řadě základních výrobních odvětví bylo závislé na dodávkách odjinud.

Nalezené předměty	Budeč		Libušín	
	akropole (4149 m ²)	předhradí (2014 m ²)	akropole (1667 m ²)	1. předhradí (830 m ²)
zpracování železa – struska	ojedinele	velké množství	–	–
zpracování barevných kovů	3 tyglíky ?	1 tyglík	–	–
textilní výroba – přesleny (počet)	187	50	3 až 48	0 až 4
textilní výroba – závaží (počet)	10	0	0 až 2	1
šídla/proplétáčky (počet)	111	53	2 až 25	0 až 6
výroba hřebenu (počet)	uvažována		–	–

Tab. 4. Srovnání movitých dokladů nezemědělské výroby mezi libušínským a budečským hradištěm; v metrech čtverečních udána rozloha prozkoumané plochy. Část nálezů z Libušína pochází z doby po zániku hradiště, přesný počet však není možné určit, uveden je proto maximální interval. Nálezy z budečského hradiště nebyly dosud komplexně zpracovány, takže některé položky mohou na rozdíl od Libušína v budoucnu ještě přibýt. Budeč podle Bartoškové (1995), Bartoškové – Štefana (2006) a Váni (1995).

Pro úplnost se ještě zastavme u pozůstatků zemědělské výroby. Z výrobních nástrojů se celkem našly dva zlomky srpu, čtyři pružinové nůžky a železný předmět považovaný Váňou a Kabátem (1971, 274) za kosák k osekávání krmiva pro dobytek nebo za vinařský nůž. Ani jeden z těchto předmětů však nepochází z kontextu zařaditelného prokazatelně do doby existence hradiště a dokonce ani jejich datování do raného středověku není jisté. Se zemědělstvím mohly, ale nemusely souviset čtyři podkovy (všechny ze sond na akropoli: 1/51, A/71 a dvakrát z 1/50), jejich datování do raného středověku však opět nelze prokázat.⁴⁶ Rovněž nálezový kontext, a tudíž ani datování jediného na hradišti nalezeného zlomku kamenného žernovu (při výzkumu v r. 1929 v severní části akropole) není známý

⁴⁵ Toto datování se opírá o absenci strusky v kontextech z doby před zánikem opevnění a zároveň o její přítomnost v zásypech objektů z doby po zániku opevnění – obj. 1/50, 2/71 (v sondě F/71), z nichž druhý (se značným počtem keramiky s archaickými zduřelými okraji) je pravděpodobně vlastním železářským výrobním objektem (k němu Vána 1973).

⁴⁶ Bližší údaje k výše uvedeným předmětům podávají Vána – Kabát (1971, 273–274).

(nepublikovaný nález). Otázka způsobu zajišťování zemědělských produktů pro obyvatele hradiště proto zůstává otevřená.

Na závěr této a předchozí kapitoly můžeme tedy poznamenat, že naprostá většina artefaktů z libušínského hradiště je po stránce sociální a ekonomické do té míry indiferentní, že kdybychom nevěděli, z jaké lokality nálezy pocházejí, zaměnili bychom je snadno s nálezovým profilem venkovského sídliště.

Doklady směny

Obyvatelé libušínského hradiště se neobešli bez celé řady komodit, které musely být dováženy. Určitější představu o pohybu zboží však podává pouze keramika.

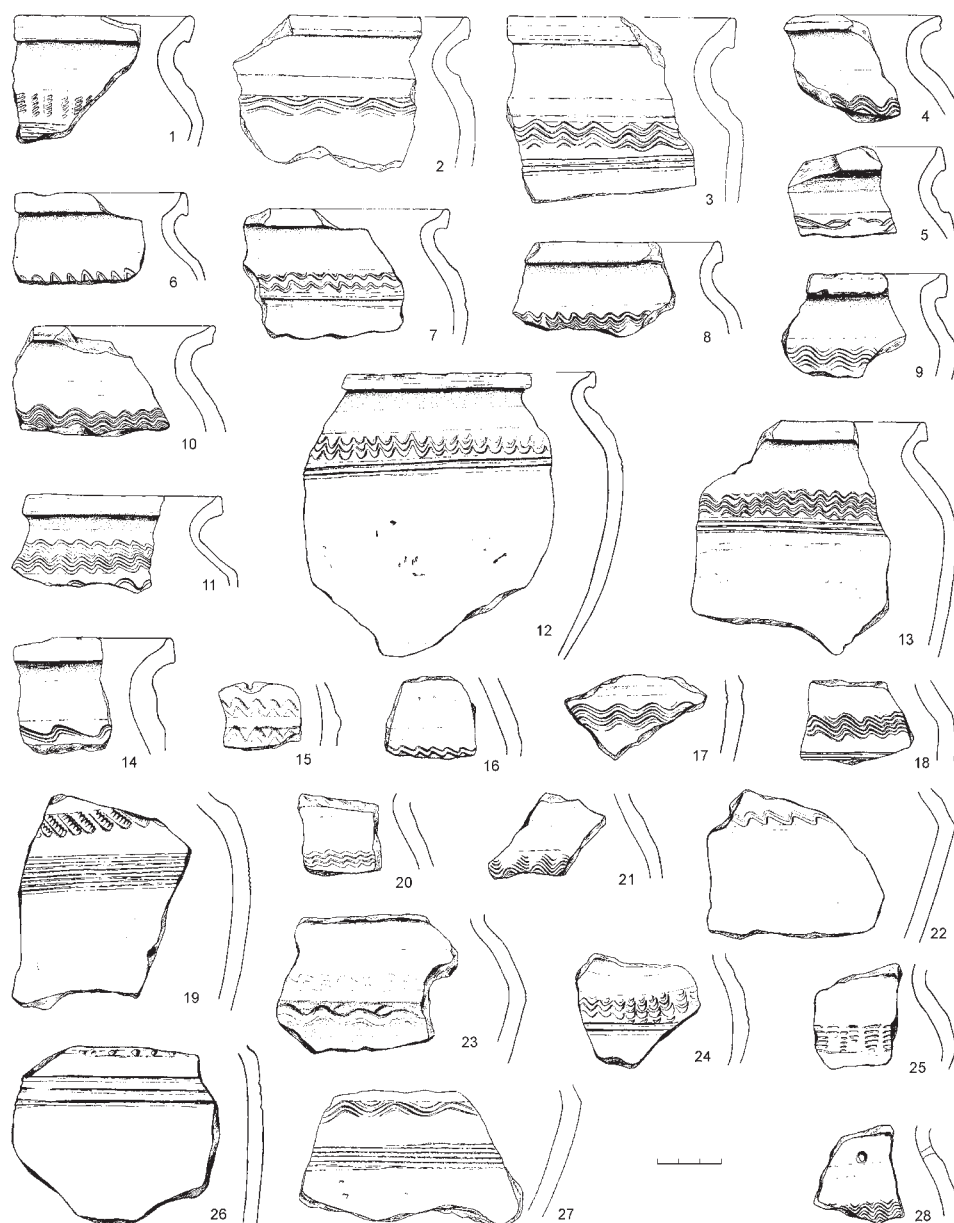
Keramika z doby existence hradiště spadá do dvou hlavních skupin podle provenience. Zhruba dvě třetiny nálezů tvoří středočeská keramika tzv. šedé řady, jež je dobře rozpoznatelná díky své technologii, výzdobě a morfologii (kalichovité a také archaicky zduřelé okraje). Tato keramika bohužel mnoho nevyovídá o směnných vztazích, protože není zřejmé, kde přesně byla vyráběna a zda nebyla vyráběna také někde poblíž Libušína.

Druhou výraznou skupinu v Libušíně představují nádoby, jejichž provenience je kladena do severozápadních Čech. V naprosté většině případů je tvoří výrobky ze středního Poohří (*obr. 13: 9; 14: 4, 10, 11, 18; 31*), které se od středočeské keramiky odlišují jasně rozpoznatelnými znaky: odlišně zbarvenými střepy, příměsí slídy, ostrým odsazením hrdla od těla, dvojkónickými tvary občas doplněnými profilovaným podhrdlím nebo vyrýváním široké žlábkové vlnice (např. *Bubeník 1988, 44–56*). Mezi nálezy se tak setkáváme s variantou A libočanského typu, s variantou B libočanského typu a s dalšími výrobky typickými pro střední Poohří.⁴⁷ Jejich podíl na celkové spotřebě v Libušíně odhaduji zhruba na 10 %. Dovoz keramiky libočanského typu varianty A byl zahájen již před založením hradiště, o čemž vypovídají zlomky z výplně jádra hradby (*obr. 13: 9; 14: 4, 10, 11, 18*). Import keramiky ze severozápadních Čech do centrálních byl nedávno doložen již pro období před nástupem kalichovitých okrajů (*Bartošková 1997, 138*). Jejich přísun do Libušína zřejmě pokračoval i později, jak to naznačují zlomky libočanského typu A, objevené pod destrukcí hradby (*obr. 15: 29, 53, 57, 58; 16: 11*). Naproti tomu keramiku varianty B libočanského typu, zastoupenou v menším počtu, nelze jednoznačně stratigraficky synchronizovat s vývojovými fázemi lokality.

Ostatní území severozáp. Čech je v Libušíně zastoupeno keramikou z bílínského výrobního okruhu (žalanský typ), k němuž patří tři zlomky (*obr. 32*). Jejich zařazení ve vztahu k vývojovým fázím lokality znemožňují nejednoznačné nálezové okolnosti. Je zajímavé, že mezi importy ze severozáp. Čech postrádáme zboží zabrušanského typu známé z neďaleké Budče (*Váňa 1995, 51, 128*).

Uvažujeme-li o svědectví těchto importů, pak v první řadě dokládají směnné aktivity hradních obyvatel, jejichž prostřednictvím mohlo být získáváno i jiné zboží, které nejsme

⁴⁷ Za cenné konzultace děkuji J. Bubeníkovi, P. Čechovi a P. Medunovi. Druhý z uvedených badatelů označuje varianty A a B libočanského typu jako skupiny Žatec D a E (*Čech 2008*), což možná lépe vystihuje jejich provenienci.

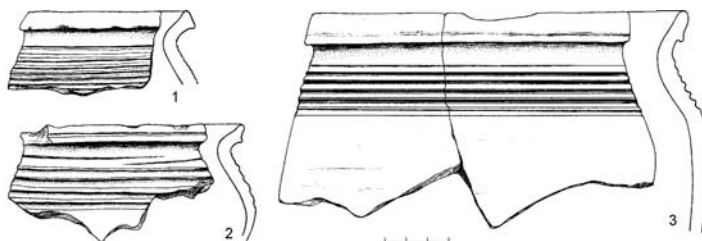
Obr. 31. Výběr zlomků keramiky ze středního Poohří nalezené na hradišti Libušín.

Fig. 31. A selection of pottery fragments from the central Ohře River valley found at the stronghold Libušín.

schopni archeologicky sledovat. Neméně důležité svědectví keramiky ze severozáp. Čech na hradišti spočívá v tom, že znovu otevírá otázku cesty mezi Prahou a středním Poohřím probíhající v blízkém okolí libušínského hradiště, kterou nadhodil Z. Váňa (1973).

Obr. 32. Keramické zlomky z bílinského výrobního okruhu nalezené na hradišti Libušín.

Fig. 32. Pottery fragments from the Bílina production circuit found at the stronghold Libušín.

Poznámky k historické interpretaci hradiště

Za podstatné skutečnosti, které vymezují základní rámec pro úvahy o příčinách vzniku libušínského hradiště, považují následující.

- Revizní zpracování vede k odmítnutí datování hradiště na konec 9. stol. nebo na poč. 10. stol., jak se domníval Z. Váňa a v návaznosti na něj veškeré dosavadní bádání. Nové datování předložené v tomto textu se opírá o středočeskou keramiku s kalichovitými okraji, nalezenou ve třech sondách v tělese hradby akropole. Tato keramika spadá podle současného datování do 2. třetiny až asi 2. třetiny 11. století. Na základě jejího výskytu v hradbě akropole, která představuje nejstarší dosud známou libušínskou fortifikaci, spadá vznik hradiště nejdříve do 2. třetiny 10. století.
- Je nepravděpodobné, že by hradiště bylo založeno některým knížetem vládnoucím v okolí přemyslovského panství, obzvláště vezmeme-li v úvahu, že bylo situováno nedaleko bezpečně přemyslovské Budče (na okraji společné sídelní komory) a že vznik opevnění spadá do doby, kdy Přemyslovci byli v ofenzívě⁴⁸ nebo kdy již ovládali většinu České kotliny.
- Frekvence a rozptyl sídlištních objektů a keramických nálezů, spadajících do periody mezi vznikem a zánikem opevnění, ukazuje na plošně neúplné a nesouvislé osídlení areálu, a především na slabé osídlení obou předhradí. To asi bylo jednou z příčin pozdějšího zastavění brány mezi akropolí a předhradí, jež *de facto* znamenalo zmenšení původního areálu z 10,8 ha na 2,6 ha. Tyto skutečnosti vedou podle mého názoru k oprávněnému předpokladu, že záměr, s nímž byl hrad původně zakládán, se nepodařilo zcela realizovat. Nelze vyloučit, že Libušín se při redukci plochy přeměnil na útvar, udržující nadále část původních funkcí, i když jejich podstatu neznáme. Možná se tehdy proměnil v centrum druhého řádu – „dvorec“, předpokládaný zde některými badateli v 11.–12. stol. (*Krzemieńska – Třeštík* 1964, 658–659; *Sláma* 1988, 39).
- Teprve v nějakém časovém odstupu od této události došlo k definitivnímu rozpadu hradeb, který lze zhruba označit za moment zániku hradiště jako stavebního útvaru. Podle nálezů pod destrukcí hradby (jiné opory nejsou k dispozici), jejichž nejmladší složku tvoří keramika s kalichovitými okraji, spadá tento mezník nejpozději do 2. třetiny 11. století. Nemůžeme ale vyloučit, že rozvalená hradba i poté plnila omezenou fortifikační (nebo demarkační) úlohu.

⁴⁸ Zahájení přemyslovské expanze je kladeno k r. 936 na základě Widukindova údaje o napadení *vicinia sub-regula* Boleslavem I. (např. *Lutovský* 1998, 80–84; o vztahu události k přemyslovské doméně *Sláma* 1988, 80).

- Dobu vzniku kostela sv. Jiří na ploše někdejší akropole se revizním zpracováním výzkumů nepodařilo jednoznačně určit. Vývoj hřbitova u kostela, podoba pohřbů a datování keramiky z výplně hrobů však ukazují na existenci pohřebiště již před polovinou 13. století, což dovoluje předpokládat, že kostel vznikl dříve než v raně gotickém období, do kterého byl datován dřívějším stavebně historickým výzkumem. Tento předpoklad neodporuje úvahám *J. Lešného* (1975, 343) a *J. Slámy* (1977, 276–277; 1988, 37) o vzniku kostela sv. Jiří již v období existence hradu, kterým se bránil *Z. Váňa* (1975, 59).
- Podobou ostrožny, členěním, velikostí opevněného areálu a velkolepostí hradebních konstrukcí se Libušín hlásí do stejné skupiny hradišť jako např. Žatec, Tetín a Lštění, jež rozhodně přesahovala úlohu pouhých pevností.⁴⁹
- Ostrožna sv. Jiří byla pravděpodobně napojena na komunikaci spojující centrální Čechy se středním Poohřím. Ve prospěch takovéto cesty svědčí Kosmovo vyprávění o Oldřichově postupu z Žatce do Prahy, při kterém se zastavil na hradě Dřevíči (*Kosmas I*, 36). *J. Sláma* sice ukázal, že Kosmovo vyprávění o událostech kolem tažení východofranského krále Jindřicha II. do Čech se patrně odchýlilo od historické reality (*Sláma 1977*, 60–65). Tím se však nevylučuje existence samotné komunikace.⁵⁰ S přihlédnutím k mapě na *obr. 1* si lze představit, že trasa této cesty vedla od Ohře na jih až k Libušínu a odtud dále ku Praze (přes Budeč nebo jinudy). V rovině archeologických nálezů nasvědčuje této komunikaci početně nezanedbatelný výskyt keramiky libočanského typu na hradišti.
- Z areálu hradiště pocházejí nálezy keramiky také z období před vybudováním opevnění, a to již od kultury s keramikou pražského typu přes starší a střední dobu hradištní, naznačující pravidelné, možná i nepřetržité využívání ostrožny po celou tuto periodu. Charakter sídlištní aktivity je obtížné definovat, z této etapy ale nejsou žádné zahlobené objekty, přestože plocha odkryvů je značná. Již tehdy byla ostrožna zapojena do směny keramiky ze stří. Poohří, jak dokládají její nálezy v tělese nejstarší hradby. Zjistily se rovněž nepočtené keramické nálezy z pravěku (střední až pozdní doba bronzová, doba halštatská a ml. doba laténská; *Varadzin – Venclová 2006*). Jejich posouzení dokazuje, že tyto nálezy byly ve značné míře skartovány při výzkumu, takže intenzitu ani charakter sídlištních aktivit v uvedeném období nelze postihnout. Lze jen dodat, že ani z této doby se zahlobené objekty nezjistily. S přihlédnutím k okrajové poloze vůči tradiční sídelní komoře v níže položené Slánsko-kladenské plošině, dále k exponovanému umístění na jednom z výběžků táhlého hřbetu oddělujícího tuto komoru od další sídelní enklávy v údolí Loděnického potoka, a konečně k dokladům importů ze středního Poohří se lze domnívat, že tato ostrožna sehrávala již v pravěku úlohu důležitého tranzitního bodu mezi centrálními a severozápadními Čechami a měla nadregionální význam. Tato skutečnost měla jistě význam při volbě místa pro výstavbu libušínského hradiště.

⁴⁹ Správní, ekonomické nebo rezidenční funkce prvních dvou dokumentují písemné prameny, v případě Lštění jsou ve světle nových zjištění pravděpodobné (*Velínský 2009*, 181).

⁵⁰ Nelze předpokládat, že kronikář (popisující české geografické reálie zpravidla přesně) by vedl Oldřichovy kroky po cestě, kterou tehdejší čtenáři neznali (bez ohledu na to, kudy ve skutečnosti postupoval).

Do jakého období českých dějin spadá vznik hradiště v Libušíně? Datování vzniku a zániku opevnění vylučuje všechny panovníky před nástupem Boleslava I. na knížecí stolec, stejně jako panovníky z mladšího 11. stol. nebo doby pozdější. Několik skutečností ukazuje, že existence hradu nebyla zcela krátkodobá (dodatečné zpevnování čelních plent hradeb pomocí zdí, přestavba severní brány, redukce plochy hradiště). Vezmeme-li v úvahu zánik hradiště nejpozději ve 2. třetině 11. stol., jeví se jako pravděpodobné jeho založení před r. 1000, tedy v době Boleslava I. (935–972) nebo Boleslava II. (972–999). Ocitáme se samozřejmě v rovině hypotéz, ale ve prospěch Boleslava I. svědčí značná dynamika událostí v období jeho vlády, která lépe konvenuje s archeologickými indiciemi degradace hradiště, projevující se pozdější redukcí opevněného areálu.⁵¹

Ať už se rozhodneme pro kteréhokoliv z těchto (nebo následujících) panovníků, datování vzniku opevnění vede k odmítnutí teze, podle níž mělo libušínské hradiště plnit úlohu jednoho z obvodových hradů tzv. přemyslovské domény, která spadá do doby před nástupem Boleslava I. na knížecí stolec (*Sláma 1977*, 70–75; 1983; 1987; 1988, 71–80). Tím se ovšem po třiceti letech znovu otevírá otázka jeho funkce, jejíž řešení představuje příliš komplexní problém, přesahující problematiku této lokality (srov. *Varadzin 2010*, 548; 2011). Velkým rozsahem, členěním, mohutností a důmyslností opevnění a možnou přítomností kostela představovalo založení libušínského hradiště velkolepý projekt, uskutečněný nepochybně s vidinou dlouhodobého trvání hradiště a naplňování jeho funkcí. Pozdější redukce opevněné plochy doprovázená řídkým osídlením svědčí však o nenaplnění původních záměrů. Absence písemných zmínek o tomto hradišti naznačuje, že nebylo zapojeno do hradské správy, jejíž počátky jsou kladeny již do 2. pol. 10. stol. (*Sláma 1988*, 84) a která se plně rozvíjí v následujícím věku. Naopak, Libušín – přinejmenším jako opevněné sídlo – v průběhu 11. století zanikl.

Prameny a literatura

- Andersson, E. 2005*: Textile production at Birka: household needs or organised workshops?. In: F. Pritchard – J. P. Wild eds., Northern Archaeological Textiles. NESAT VII, Textile symposium in Edinburgh, 5th–7th May 1999, Oxford, 44–50.
- Bartošková, A. 1995*: Die Knochen- und Geweihindustrie aus der Vorburg des frühmittelalterlichen Budeč – Lage Na Kašně. *Památky archeologické* 86, 21–62.
- 1997: Keramický soubor z počátků raně středověkého osídlení budečského předhradí. *Památky archeologické* 88, 111–141.
- 1999: Zánikový horizont budečské akropole (ke chronologii raně středověké keramiky). *Archeologické rozhledy* 51, 726–739.
- 2003: Kostěná a parohová industrie ze Staré Boleslavi. In: I. Boháčová ed., Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. *Mediaevalia archaeologica* 5, Praha, 227–266.
- 2004: Dvorec hradského správce na Budči? Srovnání publikovaných závěrů s výpovědí terénní dokumentace. *Archeologické rozhledy* 56, 310–320.
- 2010a: Budeč – ein bedeutendes Machtzentrum des frühen böhmischen Staates. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 38, 85–159.
- 2010b: Raně středověké opevnění vnějšího areálu hradiště Budeč – Die frühmittelalterliche Befestigung des äusseren Areals der Burganlage Budeč. *Památky archeologické* 101, 243–282.

⁵¹ Nabízí se rovněž srovnání s nedalekou Budčí, jejíž opevnění bylo podle nedávných poznatků velkolepě přestavěno právě za Boleslava I. (*Bartošková 2010a*; 2010b).

- Bartošková, A. – Štefan, I. 2006: Raně středověká Budeč – pramenná základna a bilance poznatků (K problematice funkcí centrální lokality). *Archeologické rozhledy* 58, 724–757.
- Boháčová, I. 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: Pražský hrad a Malá strana, *Mediaevalia archaeologica* 3, Praha, 179–301.
- 2006: Stará Boleslav – stav a perspektivy studia funkcí a prostorového uspořádání přemyslovského hradu. *Archeologické rozhledy* 58, 695–723.
- Boháčová, I. – Čiháková, J. 1994: Gegenwärtiger Stand des Entwicklungsschemas der Prager frühmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihren Suburbium auf dem linken Moldau-Ufer. In: Č. Staňa ed., *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice 1*, Brno, 173–179.
- Böhm, J. 1934: Libušín, o. Slaný. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 1713/34.
- Böhm, J. – Wagner, V. 1934: Hradiště nad Libušínem. Zprávy Československého státního archeologického ústavu 4 (za r. 1931), Praha, 10–27.
- Bubeník, J. 1988: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.
- CDB I: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. I. Ed. G. Friedrich. Pragae, 1904–1907.
- Čech, P. 2004: Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století). In: P. Holodňák – I. Ebelová edd., *Žatec*, Praha, 54–114.
- 2008: Současný stav poznání Žatce v raném středověku. *Archeologické rozhledy* 60, 36–60.
- Čiháková, J. 2002: K dosavadnímu stavu poznání raně středověké Malé Strany. *Archeologické rozhledy* 54, 738–752.
- Čiháková, J. – Dobrý, J. 1999: Dendrochronologie v pražském suburbium. *Archeologie ve středních Čechách* 3, 337–352.
- Donat, P. 2001: Ottonische Pfalzen und Königshöfe in Mitteldeutschland als herrschaftliche und wirtschaftliche Zentren. In: H. Hofrichter Hrsg., *Zentrale Funktionen der Burg*, Braubach, 31–39.
- Dostál, B. 1987: Stavební kultura 6.–9. století na území ČSSR. *Archaeologia historica* 12, 9–32.
- Hilczcerówna, Z. 1956: *Ostrogi polskie z X–XIII wieku*. Poznań.
- Hošek, J. 2003: Metalografie želez raného středověku z přemyslovského hradiště ve Staré Boleslavi. In: I. Boháčová ed., *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*. *Mediaevalia archaeologica* 5, Praha, 277–292.
- Hrdlička, L. 1997: K výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu. *Archeologické rozhledy* 49, 649–662.
- Hrdlička, L. – Richter, M. 1974: Slovanské a středověké osídlení Oškobrhu u Poděbrad. *Památky archeologické* 65, 111–184.
- Charvát, P. 1990: Pallium sibi nullatenus deponatur: Textilní výroba v raně středověkých Čechách. *Archaeologia historica* 15, 69–86.
- Ježek, M. 1998: Mladohradištní hrob z návsi Lužce nad Vltavou. *Archeologie ve středních Čechách* 2, 381–384.
- Kabát, J. 1949: Libušín 1949. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 55/49.
- 1951: Libušín 1950, 2 sv. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 667/51.
- 1952: Brány na přemyslovském hradišti v Libušíně. *Archeologické rozhledy* 4, 268–269, 289–294.
- 1952a: Libušín 1951. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 585/52.
- 1953: Výzkum a restaurace středního valu na slovanském hradišti v Libušíně. *Archeologické rozhledy* 5, 744–748, 763–764, 833, 840–841.
- 1957: Libušín 1956. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 4728/57.
- Klápště, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Kosmas: *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum, Nova series* II. Ed. B. Bretholz. Berolini 1923.
- Krumphanzlová, Z. 1966: Der Ritus der slawischen Skelettfriedhöfe der mittleren und jüngeren Burgwallzeit in Böhmen. *Památky archeologické* 57, 277–327.
- Krzemieńska, B. – Třešník, D. 1964: Služebná organizace v raně středověkých Čechách. *Československý časopis historický* 12, 637–667.
- Křivánek, R. 1999: Magnetometrický průzkum hradiště Lštění, okr. Benešov. *Archeologické rozhledy* 51, 788, 809–823.
- Lešný, J. 1975: Rec. Zdeněk Váňa: Přemyslovský Libušín. Historie a pověst ve světle archeologického výzkumu. *Slavia antiqua* 22, 341–344.

- Lutovský, M. 1998: Bratrovrah a tvůrce státu. Život a doba knížete Boleslava I. Praha.
- Mašková, P. 2005: K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampyrismu“ v Čelákovících. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 5, Praha, 9–19.
- Pleiner, R. 1969: Středověké sídliště s kovárnami u Mutějovic. *Památky archeologické* 60, 533–571.
- 1979: K vývoji slovanské nožířské techniky v Čechách. *Archeologické rozhledy* 31, 245–256, 354–360.
- Pleiner, R. – Plzák, F. – *Quadrat, O.* 1956: Poznámky k výrobní technice staroslovanských čepelí. *Památky archeologické* 47, 313–334.
- Pleinerová, I. 1999: Hliněná závaží ve slovanských objektech. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 4, Praha, 37–42.
- Poche, E. ed. 1978: *Umělecké památky Čech* 2. Praha.
- Princová, J. – Mařík, J. 2006: Libice nad Cidlinou – stav a perspektivy výzkumu. *Archeologické rozhledy* 58, 643–664.
- Rutkay, A. 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). *Slovenská archeológia* 24, 245–395.
- Sláma, J. 1977: Svatojiřské kostely na raně středověkých hradištích v Čechách. *Archeologické rozhledy* 29, 269–280.
- 1981: Raně středověká hradiště s částečně opevněným prvním předhradím. In: *Praehistorica* 8. *Varia archaeologica* 2, Praha, 281–284.
- 1983: Přínos archeologie k poznání počátků přemyslovského státu. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie*, sv. 37, 159–169.
- 1987: K počátkům hradske organizace v Čechách. In: *Typologie raně feudálních slovanských států*, Praha, 175–188.
- 1988: Střední Čechy v raném středověku III. *Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praehistorica* 14. Praha.
- Štefan, I. – Varadžin, L. 2007: Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie. In: J. Hrdina – B. Zilynská edd., *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*. In: *Colloquia mediaevalia Pragensia* 8, Praha, 33–53.
- Tomková, K. 2001: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů, I. díl. *Castrum Pragense* 4. Praha.
- Váňa, Z. 1968: Vlastislav, výsledky výzkumu slovanského hradiště v letech 1953–55 a 1957–60. *Památky archeologické* 59, 5–192.
- 1973: Přemyslovský Libušín. *Historie a pověst ve světle archeologického výzkumu. Památníky naší minulosti* 7. Praha.
- 1975: Výzkum Libušína v letech 1970 a 1971. *Doplňující poznámky k postavení hradiště ve středověké oblasti. Archeologické rozhledy* 27, 52–71.
- 1976: Bílina, výzkum centra přemyslovské hradske správy v severozápadních Čechách v letech 1952, 1961–64 a 1966. *Památky archeologické* 67, 393–477.
- 1995: Přemyslovská Budeč. *Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986*. Praha.
- Váňa, Z. – Kabát, J. 1971: Libušín. *Výsledky výzkumu časně středověkého hradiště v letech 1949–52, 1956 a 1966. Památky archeologické* 62, 179–309.
- 1974: Nálezová zpráva. Libušín 1970–71. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 386/74.
- Varadžin, L. 2010: K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně (příspěvek do diskuse). *Archeologické rozhledy* 62, 535–554.
- 2011: <http://praha5.ff.cuni.cz/smp/?q=node/90> (příspěvek na webových stránkách *Medievistického fóra*).
- Varadžin, L. – Venclová, N. 2006: Laténské a předlaténské nálezy z Libušína. *Pravěk NŘ* 16, 405–421.
- Vařeka, P. 2001: Stavební kultura předhradí Levého Hradce. In: *Tomková 2001*, 254–272.
- Velímský, T. 2009: K problematice pozemkové držby českých velmožů a družiníků v období 11.–12. století. In: *Studia mediaevalia Bohemica* 1, Praha, 177–186.

The early medieval stronghold in Libušín The main findings from a review of excavations

The early medieval stronghold in Libušín is located at the western edge of one of the main settlement enclaves in Central Bohemia. The stronghold was built on a promontory running out from the long ridge separating this territory from other settlement enclaves in the valley of the Loděnice Stream (*fig. 1*). With a total area of 12.3 ha, the stronghold is composed of an acropolis on the east side, two baileys and a steeply sloped area with a spring (*fig. 2–5*). As written sources provide no reliable data concerning this stronghold, gaining an understanding of this site depends exclusively on the testimony of archaeological sources gathered from relatively extensive excavations over an area of 2,953m² conducted at intervals between 1929 and 1971.

The first comprehensive image of the historical importance of this stronghold was provided by Z. Váňa (*Váňa – Kabát 1971*), who simultaneously published all of the archaeological sources acquired up until that time. Váňa based his theory mainly on the peripheral position of the site in unsettled forest lands situated at the border of two early medieval regions that were historically distinct from a settlement perspective (identified with the tribal territories of Čechs and Lučans in the spirit of earlier notions), as well as on the archaeological dating of the stronghold, which he believed was built at the end of the 9th century. Since Váňa dated the semi-legendary Čech-Lučan War recorded in the Chronicles of Cosmas between the second half of the 9th century up to, at the latest, the beginning of the 10th century, he believed that the construction of this stronghold was related to the battle between these tribes. According to Váňa, the stronghold lost its importance once the Čechs seized the territory of Lucko, and that it was abandoned, at the latest, during the period of Prince Wenceslas (925?–935).

Váňa's theory was challenged by J. Sláma, who pointed out that the placement of additional strongholds at the border of the settled territory in central Bohemia in the 10th century (Stará Boleslav, Lštění, Tetín, for example) meant that a common reason must be sought for the construction of these strongholds, and that conclusions valid only for Libušín cannot be drawn from this location. The stronghold in Libušín, Stará Boleslav, Mělník, Tetín and elsewhere also differed from the other fortified sites in central Bohemia by the fact that they included churches, which necessitates contemplation of their similar historical mission. Sláma believed that these strongholds shared a common denominator in the origin of the Přemyslid dynasty, which relied on a system of strongholds guarding the perimeter of their territory while also serving an administrative-economic function. According to Sláma, this system would have been created under Prince Spytihněv I (895–915). Even a passing mention of these theories indicates that a discussion of the reasons behind the founding of the Libušín stronghold involves more than the site itself and in fact concerns the actual historical concept of the beginnings of the Czech state.

The settlement of this site is documented by relatively numerous finds from the second half of the 6th century up to the Modern era. Based on the aforementioned publication from 1971, current research dates the creation of the stronghold to the end of the 9th century and its abandonment to the very beginning of the 11th century. However, a revised processing of excavations has resulted in the re-dating of its construction, at the earliest, to the second third of the 10th century on the basis of pottery with calyx-shaped rims found in the core of the fortification walls (secondary disruption ruled out) in several independent trenching sessions (*fig. 5, 7–8, 12–14, 20*). On the basis of finds in the layers beneath the rubble of the walls and in the fill of the ditch, the fortification walls had disappeared, at the latest, by approximately the second third of the 11th century.

The settlement features discovered at the site come from various periods (*fig. 21–23*). The buildings on the acropolis that can be assumed to have existed concurrently with the stronghold itself are comprised of features that represent three residential post structures (*fig. 24: stavba 1–3*) and up to three sunken structures whose residential function is not clear (*fig. 24: chata 1, obj. 3*). Only a few features were discovered in the central part of the inner bailey, and a reconstruction of their appearance is not possible (*fig. 21: B*). No features are known from the outer foreground. The surprisingly low

number of residential features in the entire stronghold (striking in comparison to other strongholds from the same period in Bohemia) is definitely not the result of the small range of excavations, and can best be explained by sparse settlement activity. In addition, this theory is supported by a relatively small amount of settlement waste, especially in the two baileys.

An undoubtedly important milestone in the short history of the stronghold was the separation of the acropolis from both baileys, evidence of which was found during the excavation of the north gate (*fig. 29*). It was at this time that the northern area with the spring was apparently connected to the elevated stronghold area. Since the existence of another passageway between the acropolis and the inner bailey can be safely ruled out on the basis of intensive research of the dividing wall, the reconstruction of the north gate meant the radical reduction of the stronghold from the original 10.8 ha to a mere 2.6 ha (the acropolis) along with 1.5 ha (the area with the spring). It is highly likely that this reduction was directly connected with the low settlement activities mentioned above.

Still found on the elevated stronghold area is the Church of St George, the oldest architectural remains of which date to the 13th century. However, some researchers believe that the church was preceded by an even older building dating back to the existence of the stronghold, since the founding of a church with a parish function in the 13th century away from the medieval village (located in the valley below the promontory) would make no sense. This idea is supported in the re-evaluated archaeological sources by a group of graves to the south of the current church wall; first dated to the Late Middle Ages, they can now be dated, at the latest, to the 12th century (*fig. 22: A; 30: A*). Other evidence in favour of this theory is a track carved into the rock created during the existence of the stronghold; this path respects the central part of the stronghold in which the church is situated.

During the revised processing of the excavations, attention was also paid to moveable finds, which we can divide into three categories.

(1) Weapons are essentially missing – the extensive excavations uncovered only four arrow heads and a possible metal head from a spear with an uncertain dating. Only a few artefacts that could be described as relatively luxurious or more elaborate were found (a decorated knife handle, a three-part bone comb). And yet, the social indication of these items is not clear. Absence of the evidence for the elites at the Libušín stronghold stands in greatest contrast to the nearby Budeč stronghold (*tab. 3*), which existed at the same time.

(2) Evidence of non-agrarian production is limited to the production of textiles (whorls, loom weights) and clothes or shoes (awls). As other remnants of production were missing (the lack of evidence of metalworking is especially surprising), it is impossible to prove that any specialized manufacturing existed at the stronghold.

(3) Libušín's involvement in trade could only be seen in pottery finds. Approximately 10 % of the pottery came from northwest Bohemia, i.e. from a direct distance of around 40 km (*fig. 1; 31*). The absolute majority of the remaining pottery fragments is typical for central Bohemia (Libušín is situated on the perimeter of this region).

Determining the function of the stronghold and the reason it was abandoned using only archaeological sources is extremely difficult. We can hardly proceed without taking into consideration the overall historical situation. There is no easy answer to the question of which Přemyslid ruler built the Libušín stronghold. Chronological reasons allow us to rule out all of the sovereigns prior to Boleslav I and the majority of those from the 11th century and later. Taking into consideration the two phases of the settlement's existence, the second of which involves the reduction of the area of the complex (which occurred before the walls of the inner area began to crumble), it is possible to consider a probable founding date during the course of the 10th century. In that case, Boleslav I (935–972) or Boleslav II (972–999) become likely founders. We are naturally operating here on the hypothetical level. The alternative of Boleslav I would be plausible on account of the dramatic geopolitical changes under his reign that fit in better with the evidence of the not quite accomplished aims with a view to which the stronghold was initially designed. A comparison with nearby Budeč is also helpful in this regard, as recent information indicates that this stronghold was rebuilt just under Boleslav I (*Bartošková 2010a*). Both Budeč and Libušín clearly played some role in his ambitious politics.

Why was the Libušín stronghold built? For chronological reasons, it is necessary to reject the theory that it was one of the peripheral strongholds in the Přemyslid domain (*Sláma 1977; 1983; 1987; 1988*). The founding of the stronghold during Přemyslid expansion at the earliest renders this hypothesis unlikely. If we accept arguments suggesting that Libušín served some administrative role (the likely presence of a church, a similarity with other important strongholds with administrative functions), it is possible also to permit certain connected economic roles (the collection of taxes, duties, customs, etc.). Was this stronghold a Přemyslid outpost as early as the period of expansion under Boleslav I? (For the purpose of better economic exploitation of the ruled territory? It is also not possible to neglect the strategic military potential the fortified site had on a route to northwest Bohemia.) Or was it instead utilized in a later period? The first possibility seems more likely to me since, according to the latest information, we can assume that Prince Boleslav II probably pursued a policy of stabilization in the newly acquired land, accompanied by a re-division of administrative territories throughout the entire domain (*Sláma 1988*). Strongholds in central Bohemia could survive in this period only if a new use were found for them. Judged by its swift decline (the reduction of its area), Libušín wasn't so fortunate. However, if the stronghold did retain certain central functions, it was only as a building complex without maintained fortification walls.

In conclusion, we should note that the Libušín issue is closely tied to the question of the so-called "Přemyslid domain." As is well known, the Přemyslid patrimonial domain (like the Piast domain in central Greater Poland) is a modern construct used by contemporary researchers in their attempt to identify the origin of the early state in Bohemia and Poland. This is essentially an argumentative tool that allows us to bridge the inadequate testimony of written sources and, in particular, archaeological sources that were used to identify even those sites in Bohemia we know virtually nothing about. Therein lie both the magic and Achilles' heel of this type of approach. Removing Libušín from the list of perimeter strongholds in the domain has significant consequences not only for the interpretation of the actual site, but also for the entire theory of the Přemyslid domain, the credibility of which is thereby seriously diminished. Nevertheless, this issue, which has already been treated separately (*Varadzin 2010, 535, 548–550*), is beyond the scope of this study.

English by *David J. Gaul*